સૌરાષ્ટ્રની રસધાર

સૌરાષ્ટ્રની રસધાર

પાંચમી આવૃત્તિ વેળા

જડી છે! જડી છે! પ્રથમાવૃત્તિની જે પ્રતના નામ મારાં એટલાં બીજી આવૃત્તિમાં ગયાં હતાં, તે હવે સાંપડી છે, ને આ સંસ્કરણમાં ઉમેરી છે

એક વસ્તુ જડ્યાનો આનંદ થાય છે, તો બીજી એક વસ્તુ હારી બેઠાનો આ આવૃત્તિમાં અફસોસ થાય છે એ હારેલી વસ્તુ તે પાઠશુદ્ધિ છે. જોડણીના દોષો કદાચ ક્ષમ્ય ગણાય, પણ—

'ધા ખાઈ ગયો' ને બદલે 'ધા ખાઈ ગયા,'

'સડક થઈ ગયો' એને સ્થાને 'વડક થઈ ગયો,'

'ધોખો' ને બદલે 'ઘોખો,'

એવા ચોથી આવૃત્તિથી પેઠેલા છબરડા વાચકને મળશે પણ આથી વિશેષ મોટી ચિંતા તો અભ્યાસીઓની ગેરસમજણને માટે રહે છે. ભાષાદૃષ્ટિએ મારી સંશોધનબુદ્ધિ પર જેમનો મેં વિશ્વાસ સંપાદન કર્યો છે, તેવા ભાઈઓને મારી વિનંતિ છે કે, આ પુસ્તકમાં મૂકેલી દુહા વગેરેની મૂળ ચારણી કાવ્યસામગ્રીની પાઠશુદ્ધિ શુદ્ધિપત્રકની મદદથી પહેલી તકે કરી લેવી, કેમકે એમાં ગંભીર મુદ્રણદોષો રહી ગયા છે.

જાન્યુઆરી : ૧૯૪૭ ઝ. મે

પહેલી આવૃત્તિનું નિવેદન

ચાર ચાર વર્ષના સમાગમ વડે—અને અનેક પ્રતિકૂળ દિશાઓમાંથી ફૂંકાતા વાયરા છતાં યે જે સૌહાર્દ 'રસધાર' અને વાચકવર્ગની વચ્ચે બંધાયું છે, તેને ભરોસે ગણીને સમજી લઉં છું કે વાચક પોતાની નિર્બલ ઊર્મિવશતાને પંપાળવા ખાતર નહિ, પણ સબળ ભાવો વડે સરજાયલા દેદીપ્યમાન ભૂતકાળને સમજવા ખાતર જ રસધારને ચાહે છે.

સોરઠી જીવનની સમસ્યાઓ

સાદાં અને સીધાં શૌર્ય અગર સ્નેહ અને સત્યવાદીપણાંની વાતો તો સહેજે પચી જાય છે, પરંતુ આ તો જીવન–કથાઓ છે. અને જીવન એટલું સાદું નથી હોતું. જીવનમાં અનેક પરસ્પરવિરોધી ભાવોના ઉછાળા આવે છે. અસલી યુગનાં તત્ત્વોને ન સમજી શકનાર માનવી એને ગપ્પાં કહે છે, ને કાં માને છે નાદાની: જેવી કે કરણુસંગ પોતાના પિતૃપક્ષ પરથી મેણાં ઉતારવા માટે પોતાના ભાઈને જ પોતાનું જ માથું કાપી લેવા બોલાવે તે નાદાની (સંઘજી કાવેઠીઓ): રજપૂતની બેલડી પોતાની બન્નેની વચ્ચે તલવાર મૂકીને એક જ પથારીએ પોઢે તે નાદાની (દસ્તાવેજ): માણસિયાવાળો પોતાનો દેહ છેદીને પંખીને ખવરાવે તે નાદાની: અને જાલમસંગ જાડેજો પોતાની શરદી ઉડાડવા પોતાના આશ્રયદાતાની પત્નીને પડખે બાલ-

[illegible]

[illegible] ભાગીરથીના [illegible] ગંગાજીને [illegible] અને પોતે [illegible] 'ગંગા-ભાગીરથી' [illegible] ભાગીરથી' [illegible] નક્કી કરવું રહ્યું છે કે એ [illegible], તો [illegible] લોકહૃદયની ભાવનામાં ઊભી થનારી કલ્પનાઓ પણ ઇતિહાસ જ છે ના ! એ જ સાચો ઇતિહાસ છે.

સોરઠનો પ્રોમીથિયસ

ગ્રીસ દેશના પુરાણમાં એક કથા છેઃ માનવજાતિના બાલ્ય-કાળમાં, શસ્ત્રહીન અને નિરાધાર માનવીઓને માટે, તેઓના બલવાન બાંધવ પ્રોમીથિયસે સ્વર્ગમાં જઈને ઇંદ્રના ભુવનમાંથી અગ્નિનો અંગાર આણ્યો. અને ધરતીના ખનીજ ખોદી માનવીઓને પોતાના રક્ષણાર્થે એ અગ્નિ વડે અસ્ત્રશસ્ત્રો બનાવતા શીખવ્યું. માનવ-

The jaws of Death! અને 'ઓનવર્ડ'નો ઉચ્ચાર સાંભળતાં [illegible] એકેએક ઉઘાડી તલવારે દોડ્યા. રશિયાઈ તોપ- [illegible]ના વચ્ચોવચ્ચ ધસ્યો જઈને તારાજ કર્યું [illegible] એના પરાક્રમ પર આફરીન [illegible] અને એ [illegible]માંની અમર [illegible] ગીતમાંની [illegible]ના મનો [illegible] પોતાના પ્રતિભાગમાં [illegible]

[illegible]

: ક્રમ :

[illegible]

[illegible]

[illegible] છે વિનેશ પડવાના [illegible] ગભરાટ છે. કોઈ ગામના [illegible] કોઈ [illegible] કોઈ [illegible] [illegible] છે. [illegible] ભજન-વાણની સંભાળે છે

બીજી બાજુ શો બનાવ બન્યો?

અમદાવાદની કચેરીમાં જઈને વીસળ રાણીના એક આશ્રિત ચારણે સુલતાનના કાન ફૂંક્યા કે 'અરે હે પાદશાહ સલામત! તેં આખો ય મુલક દેશને કદે કર્યો, મોટા મોટા રાજેન્દ્ર તારા તખતને પાયે મુગટ ઝુકાવે, પણ તારી પાદશાહીને અવગણનારો એક પુરુષ જીવે છે.'

'કોણ છે એવો બેમાથાળો, જેની માથે સવાશેર મૂડ બાંધી હોય?' પાદશાહે પોતાના ખૂની ડોળા ફેરવીને પૂછ્યું.

'આંબરડી મુંદરીના સાત સાંતનુ ગામનો ધણી વીસળ રાણો. જાતનો ચારણ છે.'

જોતે પ્રગંબા, જુગદમ્બા, આદ્ય અંબા ઈશ્વરી,
વદન અગંબા, ચંદ બંબા, તેજ તમ્બા તું ખરી.
હોતે અથાક, બીર હાક, બજે ડાક બમ્મણી,
જગમાં ય પરચો દીઠ જાહેર રાસ આવડ રમ્મણી,

જય રાસ આવડ રમ્મણી
જય રાસ આવડ રમ્મણી

નેત્રે ફરકાં, ભરત બાદરાં, પાગ ઝલ્લાં ગેહીગં.
હાથે હમચ્ચ, હાક હડ્ડાં, ઝુમ ઝલ્લાં ઝંઝીરં,
[illegible] નેપરાં, ચીર ગજરાં, ધોળ્ઢ ડરાં ભમ્મણી.
[illegible] પરચો દીઠ જાહેર રાસ આવડ રમ્મણી

[illegible]

'કેમ નથી નમતા ?'

'કોના સારુ નમાં ? આપણ આપણી દેવાનો નમે ? હાથ જોડવા લાયક તો એક આત્મા અને એની આત્મશક્તિ · એક બાપ અને દુજી માવડી, આપણ સમા તો બાપનું બાગાગે. બધું ભારીને બેઠીએ, પાદશા ! નમીએ નહિ તું કે મું, એમાં કમજોર ઊગ્ર કે નીચ નમે. તો પછે, બોલ્ય પાતશા, કોના સારુ નમાં ?'

ચારણુને વેણે વેણે જાણે સુલતાનની ગરદની ઉપર લોઢાના ઘણુ પડ્યા. નાના બાળકના જેવો નિર્ભય અને નિર્દોષ વાણી સુલતાને આજ પહેલવહેલી સાંભળી અદબ અને તાબેદારીના કડક કાયદા પળાવતો એ મુસલમાન હાકેમ આજ માનવીના સાફ દિલની ભાષા સાંભળીને અજાયબ થયો. પણુ સુલતાન બરાડ્યો :

'કાં સલામ દે, કાં લડાઈ લે.'

'હા ! હા ! હા ! હા !' હસીને વીસળભા બોલ્યો : 'લડાઈ તો લીઆં; અબ ઘડી લીઆં મરણુના ભે તો માથે રાખ્યા નમેં. પણુ પાતશા ! મોળો એક વેણુ રાખ્ય.'

'ક્યા હૈ ?'

'ભણેં પાતશા, તોળી પાસેં દડ દમંગળ ફોજ, અને મોળી પાસે દસ ને એક હોસદાર : તોળી પાસેં તોપુ બંધૂકું, નાળ્યું–ઝંઝાળ્યું, અને અમણી પાસે અક્કેક ખડગ. ભણેં લડાઈ લીઆં; પણુ દારૂગોળે નહિ; આડ હથિયારે. તોળા સૈકડામોઢે લડવૈયા; અમું બાર ભાઈબિંધ : આવી જા. અમણા હાથ જોતો જા, અણુનમ માથાં લેને કીમ કવળાસે જવાય ઈ જોતો જા !'

સુલતાને બેફિકર રહીને કેવળ તલવાર ભાલાં જેવાં અણુછૂટ આયુધોનું યુદ્ધ કરવાની કબૂલાત આપી.

'રંગ વીસળભા ! લડાઈ લેને આદો ! રંગ વીસળભા ! પાતશાની આગળ અણુનમ રે'ને આદો !'

નીકળ્યા. સુલતાને હાથીના હોદ્દા ઉપરથી હુતાશણીના ઘેરૈયા જેવા, હુલ્લાસમાં ગરકાવ અગિયાર દોસ્તદારોને દેખ્યા. 'અલ્લાહ ! અલ્લાહ ! અલ્લાહ ! ઈમાનને ખાતર દુનિયાની મિટ્ટી ખંખેરીને મોતના ડાચામાં ચાલ્યા આવે છે. એની સમશેરના ઘા ઝીલશે કોણ ?'

એવે ટાણે વીસળ રાબાએ કેશવગરને સવાલ કર્યો :

વીહળ પૂછે બામણા, સુણ કેસવ કંધાળા,
કણ પગલે સગ પામીએં, પશતક નેયાળા.

'અરે હે કેશવગર મહારાજ, હે બ્રાહ્મણ, સાંભળ. હે પુસ્તક-પોથીના નિહાળનાર જ્ઞાની, બોલ, આપણે કેવી રીતે મરીએ તો સ્વર્ગ પમાય ? એ જ્ઞાન બતાવનારું કોઈ પુસ્તક તેં નિહાળ્યું છે ?' અંતરમાં જેને જ્ઞાનનાં અજવાળાં પ્રગટ થઈ ગયાં છે, જેની સુરતાના તાર પરમ દેવની સાથે બંધાઈ ગયા છે, વિદ્યા જેની જીભને ટેરવે રમે છે તે કેશવગરે પોતાના કોઠાની અજાણી વાણી ઉકેલીને ઉત્તર દીધો કે 'હે વીહળભા !

'કુંડે મરણ જે કરે, ગળે હેમાળાં,
કરવત કે ભેરવ કરે, શીખળાં શખાળાં,
ત્રિયા ત્રંબાસ આપતળ, જે મરે હઠાળા;
તે વરદિયક વીહળા સરગે સોપાળા.

'વીહળભા ! કાં તો માણસ કુંડાળે પડીને પ્રાણ છોડે, કાં હેમાળો ગળે, કાં કાશીએ જઈ કરવત મેલાવે, કાં ગિરનારને માથે જઈ ભેરવ-જપ ખાય, કાં સાવજ સામે બથોબથ લડીને મરે, કાં [illegible] માટે, ગાય માટે કે પોતાના ગરાસ માટે જીવન આપે, એટલી [illegible] વાળી મોત [illegible] મોતનાં મન માગ્યું કરે, તેને જ આવતે [illegible] પુગી મળે, હે ભાઈ વીહળા !'

'આ...હા ! તેજરવ રહી ગયો. હડાળો તેજરવ વાંસેથી માર્યાં પછાડીને મરશે. પણ હવે વેળા નથી. ઓલે અવતાર ભેળા થાશું.'

અગિયારે જણાએ એકબીજાને બાથમાં લઈ ભેટી લીધું. છેલ્લા-મવાના રામ રામ કર્યા. જુદા પડવાની ઘડી આવી પહોંચી.

સામે એક ખૂણામાં ઊભેલા હાથી સામે આંગળી ચીંધાડી વીસળ બોલ્યો 'ભાઈ, ઓલી અંબાડીમાં પાતશા બેઠો છે. એને માથે ઘા ન હોય, હો કે ! પાતશા તો પચીસમો પીર કહેવાય. લાખુનો પાળનાર ગણાય. એને તો સોનાના હોદ્દામાં બેઠાં બેઠાં આપણી રમત જોવા દેજો, હો !'

'હો ભાઈ!'

માથે પાઘડીનો ગોળો માંડીને નેસમાંથી માંજૂડી રખારણ હાથી [illegible] સ્વાતિને ઓજે [illegible] ટુકડો ગોળો ઉતાર્યો. 'વીસળ [illegible] પાણી !'

'[illegible] બેગ. [illegible] તનો ઠીક કર્યું. પાછા વળશું ત્યારે તરસ [illegible] ત્યાં પૂગી આવી બેસજે, બેન !'

[illegible] બોલ્યો 'જે [illegible], જે [illegible] !' [illegible] હાકોટા [illegible] અગિયારે [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

ચપટીનો માગતલ આવો · માગણ ઊઠીને આંતરડાની વરમાળ ઊંઠે પહેરી લ્યે એની વશેકાઈ કહેવાય, મારા લખમણ જતિ !'

સાંજ પડી. ઝડવઝડ દિવસ રહ્યો. સુલતાનનું કાળજુ ફ[illegible] ઊઠયું. 'યા ખુદા ! આઠહથિયારે આ બહાદુરો નહી મરે અ[illegible] હમણાં મારી ફોજનું માથેમાથુ આ અગિયારે જણા બાજરા[illegible] ફૂડાની જેમ લણી લેશે '

'તીરકામઠાં ઉડાવો ! ગલોલીઓ ચલાવો !' હાથીની અંબાડી[illegible] માંથી ફરમાન છૂટયુ છૂટતાંની વાર તો હહુડુડુડુ ! હમમમમમ ! ધડ! ધડ ! ધડ !—

> **સીંગણુ છૂટે ભાર શું, હથ નાળ વછટ્ટે**
> **સાબળ ફૂટ સોંસરા, સૂરત સભટ્ટે,**
> **પ્રેમ પ્રગટ્ટે ઘટ વચ્ચે, પટા પ્રાછટ્ટે**
> **તૂટે ઝુંસણુ તોપતણુ ખાગે અવઝટ્ટે.**

પાતશાહી ફોજની ગલોલીઓ છૂટી. ઢાલોને વીંધીને [illegible] ગોઝરવા ગયાં છાતીઓમા ઘા પડયા નવરાતના ગરબા જેવા [illegible] અગિયાર ભાઈબંધો જુદ્ધમાથી બહાર નીકળ્યા. કોઈ એક પગે [illegible] આવે છે, કોઈ આતરડા ઉપાડતો ચાલ્યો આવે છે, કોઈ ધડ હા[illegible] માથુ [illegible]ને [illegible] આવે છે એમ અગિયાર જણા પોતાની કાય[illegible] [illegible] કટકા ઉપાડીને કુંડાળે પહોચ્યા. પછી વીસળે છેલ્લી વાગનો મ[illegible] [illegible] 'ભાઈબંધો, ગુગાપરીનાં ધામ દેખાય છે હાલો નીકળો !'

[illegible] લોહીનો ગારો કરી સહુએ અકેક બબ્બે પિ[illegible] [illegible] કર્યા. અને સામાસામા ગમ ગમ કર[illegible] [illegible] બેઠા

[illegible] માતૃની [illegible] અગિયારે ગોતના [illegible], [illegible] આવેલુ સહુના માથા ઉપર

ચપટીનો માગતલ આવો : માગણ ઊઠીને આંતરડાની વરમાળ ડોકે પહેરી લ્યે એની વશેકાઈ કહેવાય, મારા લખમણ જતિ !'

સાંજ પડી. ઝડવઝડ દિવસ રહ્યો. સુલતાનનું કાળજું ફફડી ઊઠ્યું. 'યા ખુદા ! આઠહથિયારે આ બહાદુરો નહીં મરે. અને હમણાં મારી ફોજનું માથેમાથું આ અગિયારે જણા બાજરાનાં ડૂંડાંની જેમ લણી લેશે.'

'તીરકામઠાં ઉપાડો ! ગલોલીઓ ચલાવો !' હાથીની અંબાડીમાંથી ફરમાન છૂટ્યું. છૂટતાંની વાર તો હડુડુડુડુ ! હમમમમમ ! ધડ ! ધડ ! ધડ !—

સીંગણ્ય છૂટે ભાર શું, હથ નાળ વછૂટે
સાબળ ફૂટે સોંસરા, સૂરત સભટ્ટે,
પ્રમ પ્રગટે ઘટ વચ્ચે, પટા પ્રાછટ્ટે
ત્રૂટે શુંસાણ્ય તોપતણ્ય ખાગે અવઝટ્ટે.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

છૂટીને તેજરવ દોડ્યો, છલંગ મારીને તેજરવ ગોઠ્યા એ આ ચારે ભાઈબંધોની ચિતા આગે ઊભીને બોલ્યા.

'વીસળભા, તમુ સાથે જીવ સટોસટની બોલીએ હું બંધાણો હ અને આજ મને છેતરીને હાલી નીકળ્યા? મને છેહ પાડી દીધું પણ હે અગ્નિદેવતા! મારો ફેર ભાંગી નાખજે. જોજે હો આમ પરીના ઓરડામાં વીસળભા મારી મોઢા આગળ દાખલ ન થઈ જ

એટલું બોલીને અગિયાર ભાઈબંધોની ચિતા ઉપર તેજરવે આસ વાળ્યું. હાથમાં માળા લીધી. બળતી ઝાળોની વચ્ચે બેસીને 'હ હર! હર!' ના જાપ જપતો મણકા ફેરવવા લાગ્યો. આખી યે કા સળગી ઊઠી ત્યાર પછી જ એના હાથમાથી માળા પડી.

: દુહો :

તેજરવે તન લે, હાડાં માથે હોમિયાં,
સોયે મરણ સટે, વીસળસું વાચા બંધલ.

[તેજરવે પોતાનું તન, મિત્રોના હાડ ઉપર હોમ્યું. સોયા શાખના એ ચારણે પોતાના મિત્ર વીસળની સાથે મૃત્યુસટોસટના કોલ દીધા હતા.]

અને અણનમ માથાનો તે દિવસે જેજેકાર બોલાયો.*

---

*આણરડી ગામનો અસલ ટીંબો સાયલા તાબે હજુ મોજૂદ છે. જ્યાં મૃત્યુનું 'કુંડાળું' કાઢવામાં આવેલું ત્યાં એક દેરી છે. ઓટા ઉપર બાર પાળિયા છે. એ યુદ્ધમાં વીસા રાબાએ હાથીના કુંભસ્થળ પર પગ દઈને સુલતાનના શાહજાદા મોબતખાનને હણેલો તેની એંધાણી તરીકે 'મહોબતખાન પીરની જગ્યા' છે. એક વાવ પણ ત્યાં દટાયેલી છે, અને લોકોક્તિ મુજબ એ વાવનું પાણી પીનારાઓ તમામ શૂરા થતા તેથી બાદશાહે જ વાવ પુરાવેલી હતી. વીસળ રાબો ચોરાસી જાતનાં વ્રત પાળતો અને શત્રુઓની તરવારની ધાર બાંધી જાણતો એમ મનાય છે.

આ ઘટનાની સાક્ષી પૂરતું 'નિશાણી' નામે ઓળખાતું એક પ્રાચીન ઐતિહાસિક ચારણી કાવ્ય પુસ્તકને અંતે પરિશિષ્ટમાં આપ્યું છે. વાર્તામાં કેટલાક અવતરણો પણ તેમાથી લીધાં છે.

હેઠાં હલબલિયાં

અસવારી વાજતે ગાજતે હાલી આવે છે. ઉલાળો ઉલાળો કિશોર ફરતાગાની બેન–દીકરીઓ કંકુ–ગોખા છાંટીને ઓઢા જામનાં ઓવારણાં લે છે અને સોળ શણગાર સજીને ગોખમાં બેઠેલી જુવાન મીણલદે આઘેથી કેસરીસિંહ જેવી કેડના લાંકવાળા, ગોરલા જેવા રૂપવાળા, મહાદેવના ગણ જેવી નિર્મળ આંખડીઓવાળા દેવરને ભાળી ભાળીને શી ગતિ ભોગવી રહી છે!

ઓઢે બગતર ભીંડિયાં, સોનાંજી કડીઆં.
મીનળદે કે માયલાં, હેઠાં હલબલીઆં; ૧

હેમની કડીઓ બીડેલ બખતરમાં શોભતો જુવાન જોદ્ધો ભાળીને ભોજાઈનાં હૈયાં હલી ગયાં. 'વાહ ઓઢા, વાહ ઓઢા! વાહ ઓઢા!' એવાં વેણ એનાથી બોલાઈ ગયાં. સામૈયું ગઢમાં ગયું.

પ્રભાતને પહોરે જદુવંશી જાડેજાઓનો દાયરો જામ્યો છે. મેંથા પાડેલી કાળી કાળી દાઢીઓ જાડેજાઓને મોઢે શોભી રહી છે. કસૂંબાની છાકમછોળ ઊડી રહી છે. ઓઢો જામ પોતાની મુસાફરીનાં વર્ણનો કરે છે. દેશદેશના નવા સમાચાર કહેવા–સાંભળવામાં ભાઈ ગરકાવ છે. પોતાનાં શૂરાતનની વાતો વર્ણવતાં વર્ણવતાં ઓઢાની જુવાની એના મુખની ચામડી ઉપર ચૂમકીઓ લઈ રહી છે ત્યાં તો બાનડી આવી :

'બાપુ, ઓઢા જામને મારાં બાઈ સંભારે છે.'

'હા હા, ઓઢા, બાપ, જઈ આવ. તું ને તારી નવી ભોજાઈ તો હજુ મળ્યાં યે નથી,' એમ કહીને બુઢ્ઢા જામ હોથીએ ઓઢાને મીણલદેને ઓરડે મોકલ્યો.

[illegible]

[illegible]

ઓર સૂરજ ને પાર, ખોડા આવ્યાં દેવિયાં,
નજર આણી નિહાર, કેડો ન રહી કાયો ૬

[illegible] ... હું લાજું કહું નહીં.'

ગા ગોરાણી ગોતરીજ, બાગાહુંતી બજ,
ઓતાં વાનાં લખિજ્જે, ખાખામાં મ અખજ ૭

ઓઢે કહ્યું, 'એક તો ગાય, બીજી ગોરાણી, ત્રીજી રાણી ને ચોથું બાણિયાની સ્ત્રી, એ ચાર અખાજ કહેવાય.'

ઓઢો પાછો વળ્યો. અગ્નિની ઝાળ જેવી ભોજાઈ આડી ફરી બાહુ પહોળા કર્યા. ઓઢાએ હાથ જોડીને કહ્યું કે—

ન હુવે રે ન થીએ, ન કઢ એડી ગાલ,
કચો લાગે કુલકે, કેડો મેડિમાં માલ ૮

'એ ભાભી! એ ન બને. એ વાત છોડી દે. કુળને ખોટ બેસે.'
'ઓઢા, ઓઢા, રહેવા દે, માની જા. નીકર—'

ઉઢા થીને દુઃખિયો, ગંઓ થીને દૂર,
કંડાઈસ કેરોકડો, વેંદો પાણીજે પૂર ૯

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

જેમ વેપારી ત્રાજવું ઊંચું કરે તેમ ઘોડાને તોળી લીધો ! એ જોઈને ઓઢો બોલ્યો, ' એ રજપૂતો ! ચીંથરા ફાડો મા. આમ તો જુઓ ! ડુંગર જેવડા ઘોડાને જેણે તંગમાં ઊંચો ઉપાડી લીધો, એવો જોરાવર આદમી કોઈનો માર્યો મરે નહિ, અને જોરાવર ન હોત તો એકલવાયો નીકળત નહિ. એને લૂંટવાની ગાંડી વાતો છોડી દો ! '

ત્યાં તો અસવાર લગોલગ આવી પહોંચ્યો, મોઢે મોસરિયું બાંધ્યું છે. મૂછનો દોરોય હજી ફૂટ્યો નથી ઘૂમતા પારેવાના જેવી રાતી આંખ ઝગે છે. ભમ્મરની કમાનો ખેંચાઈને ભેળી થઈ ગઈ છે, મોં ઉપર મીટ મંડાય નહિ એવો રૂડો અને કરડો જુવાન નજીક આવી ઊભો.

અહાહાહા ! ઓઢા જામના અંતરમાં ટાઢો શેરડો પડી ગયો. સાહેબધણીએ સંસારમાં શું રૂપ સરજ્યું છે ને ! આવડી અવસ્થાએ અને આવે વેશે આ વીર પુરુષ બીજે ક્યાં જાય ? કોઈક ગઢને ગોખે વાટ જોતી મૃગનેનીને મળવા જાતો હોય ને કાં મળીને પાછો વળતો હોય એવા દિદાર છે. સગો ભાઈ હોય, બાળપણનો ભેરુબંધ હોય એવું હેત મારા કલેજામાં આજ કાં ઊગે ?

' કાં રજપૂતો ! ' સવારે પડકારો દીધો. ' મને લૂટવો છે ને તમારે ? ' ગરાસીઆ, એમાં કાં ભોંઠા પડો ? ઊઠો, કાં એકેક જણ આવી જાઓ, ને કાં સહુ સાથે ઊતરો. જોર હોય તો મારાં લૂગડાં-[illegible] આંચકી લ્યો. '

રજપૂતો એકબીજાની સામે જોવા લાગ્યા. હસીને ઓઢો બોલ્યો, ' [illegible] માગ ભાઈ, મનમાં કાંઈ આણશો મા. માગ રજપૂતોએ [illegible] ગણશો મા, કસબો લેતાં તો ઊતરશે '

' ના ના, એમ માગ્યાથી ન ઉતરાય. તમ સરખા ગરાસીઆના [illegible]

જઈને તીર તાણ્યું. જેમ માખણના પિંડામાંથી મોવાળો ખેંચાય, તેમ તીર ખીજડામાંથી ખેંચાઈ આવ્યું.

અજાણ્યા પરદેશીનાં એક પછી એક જતન જોઈ જોઈને ઓઢાને લોહી ચડતું જાય છે. પોતાનો નાનેરો ભાઈ પરાક્રમ દાખવતો હોય તેમ ઓઢો ઓછો ઓછો થઈ રહ્યો છે. ઓઢો ઊઠ્યો, બાવડું ઝાલીને અસવારને ઘોડેથી ઉતારી લીધો. ઘોડાના ધાંસિયા પાથર્યા હતા, તેની ઉપર બેસાડીને પ્રેમભીની નજરે ઓઢાએ પૂછ્યું:

ઓઢો મુખથી આખવે, જાણાં તોજી જાત,
નામ તો હોથી નગામરો, સાંગણ મુંજો તાત. ૧૭

'બેલીડા! તમારું નામ ઠામ ઠેકાણું તો કહો.'

'મારું નામ હોથી નગામરો. સાંગણ નગામરો મારો બાપ થાય. મારું હુલામણું નામ એકલમલ્લ'

'એકલમલ્લ!' નામ લેતાં તો ઓઢાના ગલોફાં જાણે ભરાઈ ગયાં. 'મીઠું નામ! ભારી મીઠું નામ! શોભીતું નામ!'

'અને તમારું નામ, બેલી?' એકલમલ્લે પૂછ્યું.

'મને ઓઢો જામ કહે છે.'

'આ હા હા હા! ઓઢો જામ તમે પોતે? ઓઢો વિયોગનો કહેવાય છે એ પડે? ભાભીએ દેશવટો દેવાર્યો એ કચ્છમાં અમે જાણ્યું હતું. પણ કારણ શું બન્યું'તું ઓઢા જામ?'

'કાંઈ નહિ બેલી. એ વાત કહેવરાવો મા! હોય, માટીનાં માનવી છીએ, ભુલ્યાં હશું.'

'ના, ના, ઓઢા જામ! હનુમાનજતિ જેવો ઓઢો એ ગોથું ખાય નહિ કચ્છનો તો પાપીમાં પાપી માણસ પણ એ

[illegible]

‘[illegible]’

‘[illegible] મહેનત અને કમાણી, [illegible] [illegible] છે કહ્યું.’

ગોદો કબૂલ થયો, પણ ગોદાના રજપૂતો [illegible] મેળવવા મંડ્યા.

ભાઈબંધી

પડખોપડખ ઘોડા [illegible] બેય [illegible] હાલ્યા જાય છે. પારકરની ધરતીના [illegible] જાણે કે [illegible] ઓળખતો હોય તેમ ઝાડવાં, દેવસ્થાનાં, નદીનાળાં, અને ગઢકાંગરાનાં [illegible] લઈ લઈ ગોદાને હોંશે હોંશે ઓળખાવતો જાય છે. બેય પણ એકબીજાનાં મોં અડકાડતા, નટવાની જેમ નાચ કરતા [illegible] નખરાંખોર ડાબા નાખતા ચાલ્યા જાય છે.

બરાબર રાતને ચોથે પહોરે નગરસમોઈને [illegible] પહોંચ્યા. [illegible]કોટમા સાતવીસ સાંઢ્યો પુરાય છે. દેવળના થંભ જેવા પગવ[illegible] રેશમ જેવી સુંવાળી રૂંવાટીવાળી, પવનવેગી અને મનવેગી, [illegible] અસલ થળની સાતવીસ સાંઢ્યો તો બાભણીઆ બાદશાહના સા[illegible] સવાલખા મોતી જેવી છે. રાતોરાત પચાસ પચાસ ગાઉની મ[illegible] ખેંચીને એ પંખીણી જેવી સાંઢ્યો બાંભણીઆને ઘેર લૂંટનો મ[illegible] પહોંચાડે છે. એનો ચોકીદાર રૂડીઓ રબારી હોય ત્યાં લગી ધાણી[illegible]

*ઊંટના તબેલાને ‘ધાણી’ કહે છે.

[illegible] '

[illegible] ' [illegible] ! [illegible]

[illegible] ! '

[illegible]

[illegible]

આવે છે. [illegible]

'ઓહો સનમ! તમેય આવો, શીદ ગયા છો? મારી પાછળ ગોટું ફટક આવે છે, તમે ભાગી જાઓ,' મોહનલાલ બોલ્યો.

'બેલી, કોના માટે ભાગી છૂટું? કોઈનો ગુણ ભાંગવાનો નથી.'

'અરે, કોઈક બિચારી ગાળ દેતી હશે.'

'કોઈ ન મળે બેલી! સંસારમાં ક્યાંય માયા લગાડી નથી.'

એમ મોતના ડાચામાં ઊભા ઊભા બેય જુવાનો મીઠી મીઠી

[illegible]

નહિ વિસારું

ગાડની ડાળીઓ ઝાલીને બે ય જુવાન ઊભા રહ્યા. [illegible] ઊભા રહ્યા. [illegible] નથી આંખમાં ઝળઝળિયાં આણીને ઓઢો બોલ્યો, 'જો હીરા! વીસરી તો નહિ જાઓને?'

'ઓઢા જામ! હવે તો કેમ વિસારશે?'

વિસારું વલહા, એક જ ઘડમાં,
(તો તો) મરણ સજાયુ નહ મળે, ખાપણુમાંય ખતાં. ૨૫

'એક પલક પણ જો મારા હૈયામાંથી હું મારા વા'લાને વિસારું તો તો હે ઈશ્વર! મને મરણ ટાણે સાથરો ય મળશો મા, અંતરિયાળ મારું મોત થાજો. મારું મુડદું ઢાંકવા ખાપણ પણ મળશો નહિ. ઓઢા જામ! વધુ તો શું કહું?

જો વિચારું વલહા રુદિયામાંથી રૂપ
તો લગે ઓતરજી લૂક, થર બાબીડી થઈ ફરાં. ૨૬

'હે વાલીડા! અંતરમાંથી જો તારું રૂપ વીસરી જાઉં તો મને ઓતરાદી દિશાના ઊના વાયરા વાજો, અને થરપારકર જેવા ઉજ્જડ અને આગઝરતા પ્રદેશમાં બાબીડી (હોલી) પંખીડીનો અવતાર પામીને મારો પ્રાણ પોકાર કરતો કરતો ભટક્યા કરજો'

'લ્યો ઓઢા જામ, પરણો તે દી એકલમલ્લભાઈને યાદ કરજો અને કામ પડે તો કનરા ડુંગરના ગાળામાં આવી સાદ કરજો બાકી તો જીવ્યામુવાના જુવાર છે.'

રોના આગળી [illegible] કામ આવી ગયો

એટલું કહીને [illegible] પાછો વાળ્યો. પાતાને [illegible] જાણ્યું નથી જણુગોરની ગરદન [illegible] 'હે દેવમુનિ, તારું દાનસુરીએ [illegible] છે. તને ગમે તે માર્ગે ચાલ્યો જાજે

જણુગોર ઘોડા પોતાના [illegible] સગડે સગડે ડાબા ગોતતો ચાલી નીકળ્યો.

ચખાસર સરોવર કિનારે ઝાડવાંની ઘટા ઝળૂંબી રહી છે પંખી કિલ્લોલ કરે છે.

ચખાસરના ઝૂંડમાં જઈને જણુગોરે હાવળ દીધી. ત્યાં તો હં-હં-હ-હં ! કોઈક ઘોડાએ સામી હણેણાટી દીધી.

અવાજ ઓળખાણો. એકલમલ્લના ઘોડા ઓળચીનો જ એ અવાજ. આઘેથી નીલો નેજો, ભાલો, ભાથો, તલવાર અને બખતર, ઝાડને ટેકે પડેલાં દેખ્યાં.

અહાહા ! એ જ મારા બેલીડાનો સામાન. બેલી માંહ્ય નહાતો હશે.

પાળે ચડ્યો, ઝબક્યો. શું જોયું ?

ચડી ચખાસર પાર, ઓઢે હોથલ ન્યારિયાં,
વિછાઈ બેઠી વાર, પાણી મથ્થે પદમણી. ૨૮

પાળે ચડીને નજર કરે ત્યાં તો ચખાસરનાં હિલોળા લેતાં નીર ઉપર વાસુકિ નાગનાં બચળાં જેવા પેનીઢક વાળ પાથરીને પદમણી નાહ્ય છે. ચંપકવરણી કાયા ઉપર ચોટલો ઢંકાઈ ગયો છે.

ચડી ચખાસર પાર, હોથલ ન્યારી હેકલી
સીંધ ઉખલા વાર તરે ને તક્કું હિયે. ૨૯

[illegible]

ઓઢો ધરતી સામે જોઈ રહ્યો

'પણ ઓઢા, જોજે હો! મારી સાથે સ્નેહ માંડવા એ તો ખાંડાની ધાર છે. હું મૃત્યુલોકનું માનવી નથી. તારા ઘરમાં હોથલ છે એટલી વાત બહાર પડે તે દી તારે ને મારે આંખુંની યે ઓળખાણ નહિ રહે હો.'

ઓઢાની ધીરજ તૂટી—

ચાય તો મારે જિવાડય, મરણું ચંગુ મારૂ હથ;
જીવ જિવાડણહાર, નેણાં તોજા નિગામરી ૩૧

[illegible]

[illegible] ન મારીએ, જેના [illegible] નેણ,
તઉ નીડાં ટોચ કરે, નિત સંભારે સેણ. ૩૬

'[illegible]' તો [illegible] ટીકના [illegible]

રૈહગળેલા ડુંગરા, સાવો લાગે ચકોર,
વિસર્યાં સંભારી દીએ, સે ન મારીએ મોર

'આના રે [illegible] ઝરમર [illegible], આના [illegible] વસ્યો, માનવીને પોતાના [illegible] એવા પરોપકારી મોરલાને ન મરાય.'

કહેતાં કહેતાં ઓઢાની આંખોમાંથી આંસુની ધાર ચાલી જાય છે. [illegible]

'અરે ઓઢા જામ! એવડું તે શું દુ:ખ પડ્યું? આજે શું સાંભર્યું છે?' એમ પૂછતી પૂછતી હોથલ એને પંપાળે છે પણ ઓઢાનાં આંસુ થંભતાં નથી એમ કરતા કરતા તો—

છીપર ભીંજાણી, છઠ હુવો, ત્રંબક હુઈ ત્યાં ન[illegible]
અમથી ઉત્તમ ગોરિયા ચડી તોજેં ચિત સો[illegible]

જે શિલા ઉપર ઓઢો બેઠો હતો તે આખી શિલા ભીંજાઈ ગઈ. રોનારની આંખો ધમેલ ત્રાંબા જેવી રાતી થઈ [illegible]ારે પછી હોથલ ગરીબડું મોં કરીને બોલી

'બાપ ઓઢાણ્ય! બા પો ઓઢા...ણ્ય! બે...ટા ઓઢાણ્ય!' એવો અવાજ આવ્યો. એક બીત પછવાડે ઓઢો ચમકીને ઊભો રહ્યો. ઓરડાના ફળીમાં પોતાના નામને આ કોણ લાડ લડાવી રહ્યું છે? પાછો અવાજ આવ્યો—

'બાપ ઓઢાણ્ય! તારા નામેરી જેવી જ તુ હઠીલી કે બાપ! અધરાત સુધી વટકીને કાં ઊભી છો, બાપ? લે, હવે તો પ્રામ્ય!'

ઓઢાના અંતરનો મેરામણ ઊછળ્યો. ઓઢાને સમજ પડી. 'આ તો મારો ચારણ, એને મે દીધેલી ભેસની પાડીનું એણે 'ઓઢાણ્ય' નામ પાડ્યુ લાગે છે.'

ત્યાં તો ઘરના ફળિયામાં ભેસે પ્રાસવો મેલ્યો અને ચારણે સાદ કર્યો·

'હાં ચારણ્ય! તાંબડી લાવ્ય, ઓઢાણ્યને દપકો લાગ્યો, દપકો લાગ્યો. ઝટ તાબડી લાવ્ય.'

તાંબડીમા દૂધની શેડો ગાજવા લાગી, અને દોહતો દોહતો ચારણ 'વાહ ઓઢા! વાહ ઓઢા! વાહ ઓઢા તારા નામને!' એમ પોરસ દેતો ગયો.

પછવાડે ઊભેલો પરદેશી પ્રેમને આંસૂડે પોતાના નેત્રો પલાળી રહ્યો છે. આજ આખા કિયોગમાં એક જ માનવી મને વીસર્યું નથી.

મિતર કીજે મંગણાં, અવરાં આરપંપાર,
જીવતડાં જશ ગાવસે, વાં મૂવડાંવણહાર. ૪૮

[મિત્ર કરીએ તો ચારણને જ કરીએ; બીજી સહુ આળપંપાળ. ચારણ જીવતાં તો જશ ગાય, પણ મૂવા પછી કેવા લાડ લડાવે છે!]

પોતાના માથા ઉપર ફેંટો હતો તેનો ગોટો વાળીને ઓઢાએ ફળીમાં ફગાવ્યો. ઝબકીને ચારણે જોયું. જોઈને દોડ્યો. 'ઓઢા! બાપ ઓઢા! ઓઢા, જીવતો છો?'

[illegible]

[illegible]

[illegible] ‘આ તો [illegible] ‘ઓઢાણ્ય’ નામ પાડ્યું લાગે છે.’

ત્યાં તો [illegible] ફળિયામાં ભેંસે [illegible] અને ચારણે સાદ કર્યો:

‘હાં ચારણ્ય! તાંબડી લાવ, ઓઢાભાને [illegible] લાગ્યો, [illegible] લાગ્યો. ઝટ તાંબડી લાવ.’

તાંબડીમાં દૂધની સેડ્યું ગાજવા લાગી, અને દોહતો દોહતો ચારણ ‘વાહ ઓઢા! વાહ ઓઢા! વાહ ઓઢા તારા નામને!’ એમ પોરસ દેતો ગયો.

પછવાડે ઊભેલો પરદેશી પ્રેમને આંસુડે પોતાનાં નેત્રો પલાળી રહ્યો છે. આજ આખા વિયોગમાં એક જ માનવી મને વીસર્યું નથી.

મિતર કીજે મંગણાં, અવરાં આરપંપાર,
જીવતડાં જશ ગાવસે, વાં મૂલડાવણહાર. ૪૮

[મિત્ર કરીએ તો ચારણને જ કરીએ; બીજા સહુ આળપંપાળ. ચારણ જીવતાં તો જશ ગાય, પણ મૂવા પછી કેવા લાડ લડાવે છે!]

પોતાના માથા ઉપર ફેંટો હતો તેનો ગોટો વાળીને ઓઢાએ ફળીમાં ફગાવ્યો. ઝબકીને ચારણે જોયું. જોઈને દોડ્યો: ‘ઓઢા! બાપ ઓઢા! ઓઢા, જીવતો છો?’

[illegible]

[illegible]

[illegible] તો ખાને ચાર [illegible] નાગણ નામ પાડ્યા લાગે છે '

ત્યાં તો [illegible] ડળિયામાં બેઠેલો [illegible] અને [illegible] સાદ કર્યો :

' હાં ચારણ ! તાંબડી લાવ, ખોડાભાને દૂધેડા લાગ્યો, દૂધેડા લાગ્યો. ઝટ તાંબડી લાવ. '

તાંબડીમાં દૂધની ગેડી ગાજવા લાગી, અને દોહતો દોહતો ચારણ ' વાહ ખોડા ! વાહ ખોડા ! વાહ ખોડા તારા નામને ! ' એમ પોરસ દેતો ગયો.

પછવાડે ઊભેલો પરદેશી પ્રેમને આંસુડે પોતાનાં નેત્રો પલાળી રહ્યો છે. આજ આખા ફિયોગમાં એક જ માનવી મને વીસર્યું નથી.

મિતર કીજે મંગણાં, અવરાં આરપંપાર,
જીવતડાં જશ ગાવસે, વાં મૂવડાવણુહાર. ૪૮

[મિત્ર કરીએ તો ચારણને જ કરીએ; બીજી સહુ આળપંપાળ. ચારણ જીવતાં તો જશ ગાય, પણ મૂવા પછી કેવા લાડ લડાવે છે !]

પોતાના માથા ઉપર ફેંટો હતો તેનો ગોટો વાળીને ખોડાએ ફળીમાં ફગાવ્યો. ઝબકીને ચારણે જોયું. જોઈને દોડ્યો ' ખોડા ! બાપ ખોડા ! ખોડા, જીવતો છો ? '

[illegible]

[illegible]

[illegible]

'[illegible]!' [illegible] સાવજને પડકાર્યો.

વનરાજ આળસ મરડીને ઊઠ્યો, કેશવાળી ખંખેરીને ઊભો, મહા કાળઝાળ જોગંદર જાણે સમાધિનો ભંગ થાય ને ઊઠે તેમ ઊઠ્યો. ઝાડવાં હલમલી ઊઠે એવી ત્રાડ દીધી, પૂછડાનો ઝૂંડો ઊંચે ઉપાડીને પોતાની પડછંદ કાયાને સાંકેલી છલંગ મારી

પણ આભની વીજળી જેમ અગડ ઝાડવાને વીંધી લે, એમ જેસળની કમાનમાંથી છૂટેલા તીરે સાવજને આકાશમાં અધ્ધર ને અધ્ધર પરોવી લીધો. એના મરણની કારમી કિકિયારીએ જગતના આસમાનને જાણે ચીરી નાખ્યું. પછડાટી ખાઈને એ ધરતી માથે પડ્યો. એના પ્રાણ નીકળી ગયા.

'હોથલ!'

'વાહવા! વાહવા! વાહવા! હોથલના પેટમાં પડેલા પુત્ર હવે શી તાજુબી! ઓઢાને ઘેર હોથલ જેવી નાર છે વાહ રે ઓઢા તકદીર! પદમણીનો કંથ ઓઢો!'

પણ જાતના જેજેકારમાં ઓઢાને સાન ક્યાંથી રહે! [illegible] સાન ભૂલી ગયા. હોથલ છતી થઈ. અરેરે! ઓઢા, વચને પણ નહિ હવે હોથલના મરમ માર ગળાઈ ગયા.

ગિડિયું ઉબિયડ ચાર, હોથલજે હથડે;
ઓઢા વાંગ નિહાર, અસાંજો નેઠો ઓતરો. ૪

[illegible] પાડતા પાડતા ઓઢાને [illegible] [illegible] આપણા નેહ—નેહનો [illegible]

[illegible] પંખી લોડિયાં, નહિ સાગડ નહિ પાળ,
[illegible] બોલડે, ઓઢા તોં ભુજાર [illegible]

[illegible]

૩. નરજાંગ માનધ

અમરાપરીની અપ્સરાઓ ગગનગંગાના ગાળીઆ ઉપર નાટારંભ કરતી કરતી ઇંદ્રનો શાપ પામીને મૃત્યુલોકમાં આવી પડી હોય, એવી પચીસ તરવરતી ઘોડીઓ જેતપુરમાં દેવા વાળાની ડેલી બહાર પોરી ધૂળમાં ડમરૂમાટ કરે છે. પચરંગ કાઠી અસવારોના પડખામાં લગામો કસકસે છે. પ્રભાતને પહોરે પહોરે પચીસ [illegible] કાઠીઓ, પૂળા પૂળા જેવડી મૂછો પર હાથ નાખતા ઘોડીઓને રંગમાં આણે છે ગોપીઓમાં કાન ખેલતો હોય તેવો દેવા વાળાનો પાણીદાર ઘોડો જાણે કે પોતે એકલો જ અડવો રહેલ હોવાથી અદેખાઈ આવતી હોય તેમ પોતાના ધણીને હાવળ દેવા લાગ્યો કે 'હાલો! હાલો! હાલો!'

આપો દેવો વાળા આવ્યા. દાઢીના થોભિયા ખભા પર ટળકતા આવે છે, હાથમાં ભાલો અને ભેટમાં તરવાર છે, લોહીનો છાંટો યે કાઢ્યા વિના આરપાર વીંધી નાખે એવાં એનાં નેત્રો છે. 'જે દેવળ-વાળા!' કહીને જેમ દેવો વાળો પેંગડામાં એક પગ પરોવવા જાય છે, તેમ સામેથી ચાલ્યા આવતા ચારણે ઊંચા હાથ કરીને લલકાર દીધો કે 'ખમા, ખમા તુને બાપ!'

કમર બાંધ્ય ભાલાં ભમર ઊડીઓ બળાકંમ
ધરા ચારે દસ્યે જાણ્ય ધસીઆ,
દેવકણ, માન્ય રે માન્ય હલવણ દળાં,
કણી સર હેમરે, જિયણ કસીઆં? ૧

[illegible]

[illegible]

[illegible] કરશીઆભાઈ [illegible]

'[illegible]'

'કરશીઆભાઈ! [illegible]'

'વાહ! વાહ! વાહ! વાહ! કાકા!' એમ [illegible]
કરશીઆ [illegible] દુહો કહ્યો

ગાજે ચેહુગઢ ઘોર, લોયંવડાને લાગો ભડક,
જેતાણું સિંહ જોર, દેવો ગરડિયું હિયે

'હાલો આપા, હું ય હારે આવું છું'

'બહુ સારું. પણ હવે તો કસુંબો લઈને પછી ચડીએ'

ઊભા ઊભાં એક અંજલિ કસુંબો કરશીઆભાઈને લેવરાવીને

'કાઠિયાણી !' બાથમાં હાથ નાખીને ગુસ્સે હેત ઝાંટ્યું. 'એમ કોચવાઈ જવાય ? બાપના કાંધ જેવો ગોળવાનો ગરાસ ધૂળ મેળવતો મને શું ગમતો હશે ? તારા ખોળાના વિસામા મેલીને હું આ કાયાને કોતરોમાં, ઝાડીઓમાં, વેરાનમાં રગદોળતો ભટકું છું, વેદના હું કોને જઈ બતાવું ? પણ શું કરું ? ભગવાને બે ભુજ દીધી છે છતાં જો અન્યાયથી દેવો વાળો ઢાળવું આંગળી લે એ સાંખી લઉં, તો તો મારા પૂર્વજોની આગળ પાછળની પેઢીઓને ખોટ બેસે તેમ છતાં જો તું થાકી હો તો મારે બા નથી કરવું. જે કટકો જમીન દેવો વાળો આપશે તેટલી લઈને આવતો રહીશ'

'ના ના, મારા સાવજ !' ભ્રકુટિ ચડાવીને કાઠિયાણીએ પ ખાતરી આપી. 'ના, તું તારે જીવ્ય ત્યાં લગી ઝૂઝજે. મારાથી ધ અબળા બની જવાણું, પણ તું ડગીશ મા. તું બહારવટિયો બન ત્યારથી તો મને સાતગણો વધુ વહાલો લાગછ. હું તો તારા મા વટને પૂજનારી તું ચૂડિયું પહેરીશ તે દી તો હું મારા ચૂડલા કટકા કરી નાખીશ.'

કાટચાતૂટયા મલીરના પાલવ વડે કાઠિયાણીએ પોતાની પાપણે અને ગાલ લૂછી નાખ્યાં. સૌભાગ્યની બે જૂની ચૂડલી સિવાયન શણગારવિહોણા એના શામળા દેહને રુંવાડે જાણે કોઈ રાજલોકનું રાણીપદ પ્રકાશી ઊઠયું. નવલખા રત્ન–હાર કરતા યે વધુ સોહામણા પોતાના વીર–બાહુને કાઠિયાણીના કંઠે વીંટાળી વરજાંગ બોલ્યો ' કાઠિયાણી ! તને તો આવા જ વેણ શોભે. અને આવી તપશ્ચા કરતાં કરતાં મહિને છ મહિને મેળાપના ચાર પહોર મળે એની મીઠાશ તે કયાંય થાવી છે ? સાત વરસનો સ્વાદ જાણે સામટો મળે છે. શિલાઓની સાથે કાયાને પછાડી પછાડીને એક તારા સુંવાળા ખોળામાં પોઢવું, એના જેવું સુખ બીજાં કોણ માણી જાણશે ?'

[illegible]

[illegible]

'[illegible]' [illegible] પૂછ્યું. [illegible]

'હા!'

'કોણ ગેલાણો?'

'મેં!' કશીઆભાઈ ચારણે પાછળથી જવાબ દીધો.

'કશીઆભાઈ, તમે? બુટામણ?'

'આપ દેવાવાળા! કશીઆ બોલ્યો, ને તું વીશાવાળાનો પોત ઊઠીને વરજાંગ જેવા ખાનદાન કાઠીને દગાથી માર, એ વાત બન ય બને કદી? આપા દેવા! જરા વિચાર કર, વરજાંગડો એક હાથે તારા અનોધાં જેર સામે ઝૂઝે છે. હકને કારણે માથું હાથ લઈને ફરે છે. એના ખડિયામાં ખાપણ ને મોંમાં તુલસીનાં પાંદ તે લેવરાવ્યાં, તો ય તારો કાળ ઊતરતો નથી, આપા?'

દેવોવાળો ધગી ગયા, પણ કશીઆભાઈને જોઈને અબોલ બ ગયા. કાળમાં ને કાળમાં એણે ઘોડા ઉપાડ્યાં. ભૂખ્યા ને તરસ

[illegible]

[illegible] ખાંસાહેબ [illegible]

'કાઠિયાણી! [illegible] ખાંસાહેબ [illegible] મરીશ.'

કાઠિયાણીએ [illegible] તાજણને [illegible] નાખીને જોયું કે [illegible] ત્યાં બેંઆણું ગાજુપરને સીમાડે આંબ્યો. સાંભળે છે કે હેકારો બોલી ગયો છે. એક પડખે ગાજુપરનાં ઢોર બાંભરડાં દેતાં ઊભાં છે. ગાજુપરનો ધણી ખાંસાહેબ એકલે પડે પછેડી પાથરીને મારગ રોકી તરવાર વીંઝે છે એની ચોપાસ લુધીઆના કાઠીઓનુ મંડળ બંધાઈ ગયુ છે.

'ખબરદાર કોઈ ખાંસાહેબને મારશો નહિ' એવી લુધીઆના રાણીગવાળાની આજ્ઞાને વશ બની કાઠીઓ બોટબોટી બરછીઓ ઉગામતા જાય છે ખાંસાહેબ ચકાવે ચડી ગયો છે ખાં કાઠીઓને ખસવા દેતો નથી પણ ખાંને વીંધાવાની એ વાર નથી. ત્યાં તો આઘેથી હાકલો થયો.

કમૂંબા ટાણે એને કોઈ બોલાવતું નથી. કોઈ એની સાથે વાત પણ કરતું નથી

પારકર પર વાર ચડી રાણીગવાળાના હેતના કટકા થઈ બેઠેલ કંઈક કાઠીઓ સામસામા ટહુકા કરતા આવે છે. પણ વરજાંગની તાજણ તરીને એકલી ચાલી આવે છે. એને કોઈ બોલાવતુ યે નથી. બધ અપમાન વરજાંગ ઘૂંટડે ઘૂંટડે ગળી ગયો. એમ કરતાં તો થરપારકરની સીમ દેખાણી.

રાણીગવાળાએ ગામનો માલ વાળ્યો અને ગોકીરો ઊપડ્યો. 'કાઠી! કાઠી! કાઠી!' એવી કારમી ચીસો ખોરડે ખોરડે પહોંચી વળી. પારકરનો ઠાકોર પોતાના પહાડ જેવા શૂરવીરોને લઈ બહાર નીકળ્યો. સામસામાં ઘોડાં ઊભાં થઈ રહ્યાં અને પારકરના ઠાકોરે ત્રાડ દીધી કે 'આમાં જે રાણીગવાળો હોય તે નોખો તરી નીકળે. પારકરનું પાણી ચખાડું.'

કાઠીઓ થીજી ગયા. ભે લાગી ગઈ. રાણીગવાળાની છાતી ભાંગી ગઈ. પારકરના રાક્ષસ જેવડા ગજાદાર રજપૂતના હાથમાં પ્રચંડ તરવાર તોળાઈ રહી છે. હમણાં જાણે પડી કે પડશે! કાઠીઓના હોશકોશ ઊડી ગયા અસવારોના ઊતરી ગયેલાં મોટા એકબીજાની સામે જોઈ રહ્યા છે અને રાણીગવાળો થરથર કાંપતો લપાતો જાય છે બીજી વાર શત્રુએ સાદ દીધો · 'કોણ છે રાણીગવાળો? બહાર નીકળ, બહાર નીકળ!'

'આવી જા માટી, હુ રાણીગવાળો, હું!' એમ બોલતો વરજાંગ ઊછળ્યો. બન્ને વચ્ચે તલવાર ભાલાની બાટાઝૂટ બોલી. ઘોડાને માથે બે ય ઊભા થઈ ગયા. બન્નેએ સામસામી બરછીઓ ફેરી. બે ય પટાના સાધેલા · નિશાન ચુકાવી ગયા, હેઠે પડ્યા, બાથબાથા ચાલી, આખરે વરજાંગે વેરીને ઠાર કર્યો.

[illegible]

[illegible]

[illegible] ... દેવાળાનાં ગાગરાં બાંગતે ... [illegible]

એમ કરતાં તો બાર મહિના વીત્યા. પાછરણી આવ્યા પછી વરજાંગે મનનું સુખ જાણ્યું નહોતું, આજ એને અધીરાઈ આવી ગઈ. કહેણ મોકલી દીધું કે 'કાઠિયાણી, કાલે રાતે આવું છું.'

મોડી પતાવીને સાંજને પહોર વરજાંગ નીકળ્યો. સખીઓ વળાવવા જાય છે. પણ જ્યાં ડેલીથી ચાલ્યા ત્યાં તો મોડી ખાંચાણી સુતાર સામો મળ્યો.

'વરજાંગ ભા!' સખીઓએ વાર્યો. 'આજ રેવા દ્યો. અપશુકન થાય છે.'

'શુકન અપશુકન તો બાયડિયુંને સોંપ્યાં, બા! આપણે તો કેડે સમશેર એ જ સાચું શુકન.'

હઠીલો કાઠી માન્યો નહિ. સખીઓ પાછા વળ્યા. વરજાંગનું ડાબું ડિલ ફરકવા માંડ્યું. તાજણ હટવા લાગી. પણ આજ વરજાંગથી રોકાવાય નહિ. આજ કાઠિયાણી વાટ જોશે. આખી રાત ઉચાટમાં ને ઉચાટમાં ઉજાગરો કરશે, અને અપશુકનથી બીને હું

*

બીજે જ દિવસે એક હીગળોકિયું વેલડું આવીને રાણપુરને પાદર ઊભું રહ્યું.

'આઈ, ઢોળવેથી આપા દેવાવાળાએ તેડાં મોકલ્યાં છે.'

'હા બાપ ! હાલો હવે મારી પાસે જે બે ચાર ગાભા રહ્યા છે તે દેવાવાળાને સોંપી દઉં, એટલે અમારો અને એનો હિસાબ ચોખો થાય. હાલો.'

આઈ પોતાનાં છોકરાંને લઈને વેલડામાં બેસી ઢોળવે ગયાં. ડેલીએ દરબાર દેવાવાળો દાયરો ભરીને બેઠા છે. વેલ્ય આવતાં જ દરબારે હુકમ કર્યો :

'છોકરાને આંહી જ ઉતારી લેજો !'

પોતાના દીકરાને વેલ્યમાંથી ઉતારીને બાઈએ કહ્યું 'દરબાર, ખુશીથી, તમારાં વેર પૂરેપૂરાં વસૂલ કરી લેજો.'

'એ હો દીકરા !'

એટલું કહીને દરબારે છોકરાને પોતાના ખોળામાં બેસાડી લીધો વરજાંગનાં હથિયાર મગાવી એના અંગ ઉપર બંધાવ્યાં, અને માથે હાથ મેલીને ઉમરાતે હૈયે આશીર્વાદ દીધા કે 'બહાદર મારા ભાણેજ ! તારા બાપના જેવો જ સાવઝ બનજે. અને એના જેવું જ મરી જાણજે.'

આખો યે ગરાસ, વરજાંગના પુત્રને સોંપી, બાર દિવસ રોકાઈ, પોતાના વેરીનું કારજ ઉકેલી દેવાવાળા જેતપુર સિધાવ્યા, ને તે દિવસથી કસૂંબા લેતી વેળા વરજાંગને રંગ દેવાનું એણે નીમ લીધું*

* માટખકુંડલાના ગાંપામાં વરજાંગની ખાંભી ઊભી છે.

નથુની મૂર્તિ દેખાય છે! એની તો હાલ્ય જ અટતી નહિ રહે, એ તો, હાથી જેવો ધૂળના ગોટા ઉડાડતો ને દુહા ગાતો ગાતો આવશે!

નહિ આવે! અરે ન આવે કેમ? સંદેશા મોકલ્યા છે ને! કેટલા બધા સદેશા!

સૂરજ નમવા મંડ્યો, પણ નથુડો ન આવ્યો. સાંજના લાંબા લાંબા ઓછાયા ઊતરવા લાગ્યા, તો ય નથુડો ન આવ્યો. પંખી માળામાં પોઢ્યાં ગૌધન ગામમાં પહોંચ્યું, ધૂનાનાં નીર ઊંઘવા લાગ્યાં. ઝાડ–પાંદડાંને જંપવાની વેળા થઈ, તોય નથુડો ન આવ્યો. ઘોર અંધારું થઇ ગયું તોય નથુડો ન જ આવ્યો. અરેરે નથુડાનું હૈયું તે કેવુ વજ્જર જેવુ! એને મારી જરા ય દયા ન આવી?

'રૂપી! રૂપી! રૂપી!' એવા સાદ સંભળાણા. રૂપી ચમકી: કોના સાદ? નથુના? ના, ના, આ સાદ તો ગામ ભણીથી આવે છે. સાદ ઢૂકડા આવ્યા 'આ સાદ તો મારી માના મારી મા મને ગોતવા આવે છે.'

'નથુ, તેં તો મારી સાતમ બગાડી! અરે ભૂંડા, સદેશા ય ન ગણકાર્યા! પણ હું હવે પાછી ક્યાં જાઉં? હવે જો આવ તો એક વાર ધૂનો ડખોળી જોજે. હું જીવતી હઇશ તો આપણે એક-બીજાના હાથના આંકડા ભીડીને ભાગી નીકળશું.'

'રૂપી! રૂપી! રૂપી!' ગામને માર્ગેથી માતાના સાદ આવ્યા. જવાબમાં 'ઝુબ્બાંગ!' દેતી રૂપી ધૂનામાં કૂદી પડી ઓઢણામાં ભરેલા પથ્થરોએ એને તળિયે સતાડી રાખી. પણ નથુડો તો ન જ આવ્યો.

'રૂપી! રૂપી! રૂપી!' પોકારતી મા ધૂનાને કાંઠે આવી. રાતનાં નીર બડબડિયાં બોલાવતાં જાણે હાંસી કરતા હતાં કે 'રૂપીની મા! દીકરીને ઓળીપાના દુઃખમાંથી બરાબર ઉગારી લે!'

[illegible]

[illegible] નીકળી પડ્યાં

'[illegible]'

'[illegible] નેર શું હજુ [illegible]?'

'તમારે [illegible]?'

'તમે રજપૂત છો. તેમ [illegible] રજપૂતાણીનું [illegible] આખું જીવતર [illegible] નહિ [illegible]'

'ત્યારે આ શું કરો છો?'

'ફક્ત તમારા અંતરનો ભેદ જાણવા માગું છું. તમારા મારગમા આડી આવતી હોઉં તો ખસીને મારગ દઉં.'

'હા, હા, મારે માટે નાની હતી ત્યારે બાપ ગયેલા છે. બાપની તલવારે જાનીમાની ચગાવી'તી, હથિયારે નાગે મરને કાળી રાતે મેં એકલીએ ઘરની રક્ષા કરી'તી. આજ સુધી છોકરાની જેમ રમતી હતી. હવે સાંઈયા જેમ ગણજો તમારો નાનેરો ભાઈ બનીને.' રજપૂત રમૂજભેર જોઈ રહ્યો

૪

અંગે વીરનાં વસ્ત્રશસ્ત્રો સજીને બેય ઘોડેસવાર કોઈ મોટા રાજ્યની ચાકરી ગોતવા નીકળ્યા છે. વિધાતા પણ પલવાર વિમાસણમાં પડી જાય, કે આને મેં નર બનાવેલ કે નારી, એવી રીતે રાજ્યાની સૂરત બદલી ગઈ છે. આંખમાંથી લાલ ટશરું ફૂટી છે

રાજધાનીના દરવાજામાં બેય ઘોડા નાચ કરતાં કરતા દાખલ થતાં હતાં, તે વખતે જ બાદશાહ સલામતની સવારી સામી મળી.

વિધાતાની આ બે કરામતોને દેખી બાદશાહ ફિદા બની ગયો. પૂછ્યું: 'કોણ છો ?'

'રજપૂત છીએ.'

'કેમ નીકળ્યા છો ?'

'રોજ બાજરી સારુ.'

'આંહી રહેશો ?'

બેય જણાએ માથું નમાવ્યું.

'સગા થાઓ છો ?'

'હા નામવર મામા-ફૂઈના.'

બેય રજપૂતની ચાકરી નોંધાણી.

[illegible]

[illegible]

રજપૂતાણી પાછાં ડગલાં [illegible] લાગી [illegible] જોતી જાય, પાછાં ડગલાં ભરતી જાય, અને વાદળાંની ગર્જના સાંભળીને જાણે એના પગ ધરતી સાથે જડાતા જાય.

વીજળી બોલું જાણે એની છાતી ભેદી, બખ્તર ભેદી, નિસાસાને રૂપે બહાર આવ્યું. એક નિસાસો! એક જ! નિસાસો કેટલો તોલદાર હશે! ધરતી ઉપર જાણે ધબ દઈને નિસાસો પડ્યો. આભમાં અજવાળું હોત તો એ દેખાત.

ડોકા ઉપર હાથની કોણી ટેકવી અને હથેલીમાં [illegible] જેવું મોં ઘાલી રજપૂતાણી ઊભી રહી. બપૈયો જાણે સામેથી કંઈક સમસ્યાનો દુહો બોલ્યો. પિયુ! પિયુ! પિયુ! ના પડછંદા ગાજી ઊઠ્યા. ઠકરાણીએ સમસ્યાના જવાબમાં દુહો ઉપાડ્યો. સાતે આકાશનાં અંતર જાણે ભેદાવા લાગ્યાં.

બોલાવો એગની સાગે જ દૂધની તપેલી આગ ઉપર ગેલાવો. દૂધ ઉભરાવા દેજો. ટોળાના દેજો બેમાંથી જે રજપૂત એ દૂધ ઉભરાતું જોઈને આકુળવ્યાકુળ બને, તેને ઓરત સમજજો ઓરતનો જીવ એવો છે કે દૂધ ઉભરાતું જોઈને એની ધીરજ નહિ રહે મરદ એની પરવા પણ નહિ કરે. આ નિશાની એ ઓરતથી છુપાવી નહિ શકાય ગાફેલ બનીને ઉઘાડી પડી જશે.'

બાદશાહે બેઉ રજપૂતોને બોલાવ્યા. દૂધ મુકાવ્યું. દૂધમાં ઊભરો આવ્યો.

ગઈ રાતે જેના અંતરના બંધ તૂટી પડ્યા હતા, તે વિજોગણ રજપૂતાણી પોતાના પુરુષ-વેશનુ ભાન હારી બેઠી. આકુળવ્યાકુળ બનીને બોલી ઊઠી : 'એ.. એ દૂધ ઊભરાય!'

ઠાકોરે એના પડખામાં ઠોણી મારીને કહ્યું : 'તારા બાપનું ક્યાં ઊભરાય છે?'

પણ ભેદ બહાર પડી ગયો. બાદશાહ બન્નેને બેગમના ખંડમાં તેડી ગયો. બેગમે મો મલકાવીને પૂછ્યું : 'બોલો બેટા, તમે બન્ને કોણ છો? સાચુ કહેજો. બીશો નહિ, અભયવચન છે.'

ગરાસણીના ગાલ ઉપર શરમના શેરડા પડી ગયા. એનાં પોપચાં ઢળી પડ્યાં. ઊઠીને એણે અદબ કરી! દીવાલની ઓથ આડે એણે પોતાની કાયા સતાડી દીધી.

ગદ્‌ગદ કંઠે ગરાસિયાએ ખાનગી ખોલી. વાણિયાના દસ્તાવેજની વાત કહી. 'વાહ રજપૂત! વાહ રજપૂત!' ઉચ્ચારતો બાદશાહ મોંમાં આંગળી નાખી ગયો. એણે કહ્યું, 'તમે મારાં બેટા-બેટી છો. હું હમણાં જ તારે ગામ વાણિયાને રૂપિયા મોકલાવું છુ, તમે બેઉ જણાં મારા બીજા મહેલમાં રહો. આજે મારે ઘેરથી જ ઘરસંસાર શરૂ કરો.'

૬ રાંમજી કાનેડીઓ

'આવો, આવો પટેલિઆવ! કયું ગામ?
'આગે ગરોડુંથી આવીએ છીએ, બાપુ!'
બાગમાં ન આગ એના બાણ શેરડીના ભારા
ઉતારીને આગ કાગળી પગે લાગ્યા 'આમારા આ
પટેલે ડાગરાને ગભાડના આગું આ ગેરડીના સાંઠા મોકલ
'ઓહો! આ તો સાગરકાંઠો. ત્યારે તો આ
અમૃતની અમાદી.'

'હા બાપુ,' પટેલ બોલ્યા 'પહેલી મહેર તો સાગર
અને બીજી અમી-નજર તમ જેવા ધણીની, એટલે અમારી બાર
મહિનાની કાળી મહેનત ફળી છે. મારા આતાએ કહેવરાવ્યું છે કે
મારા આ કાંઠા જેવા ધીંગા સાંઠા દોઢ દોઢ માથોડાં ઉપર
કાઢી ગયા છે. અને મણ મણના તોલદાર સાંઠા ઊભા ને ઊ
ફસકાઈ પડે છે રોગો પોપટિયો મહાસાગર જાણે હિલોળે ચડ્યો છે
હો બાપુ! માટે પગલા કરો; લ્યો, આ મારા આતાની ચિઠ્ઠી!'

'હા હાં પટેલીઆવ, ઝાઝા વખાણ રહેવા દો, રાજાઓનાં
પેટમાં પાપ જાગે. લાવો કાગળિયો.'

સાણંદ ગામના દરબારગઢની કચેરીએ વાઘેરા સામતોના
વચ્ચે વીંટળાઈને આજથી ચારમો વરસ ઉપર એક ફાગણ મહિ
દિવસે કુંવર કરણસંગજી બિરાજેલા છે. સરોડાના પટેલના દૂધ

[illegible]

'રામ રામ બાપા !' [illegible] કનેરીઆઓ રામ રામ કય
એણે શેરડીના ભારા વાળ્યા. એને એમ લાગ્યું કે કુંવરે પોતાને
અને નાના ભાઈને આજ ઘણું ગહિને [illegible] શેરડી ખાવા
બોલાવેલ છે. એનું ધ્યાન ન રહ્યું કે કુંવરે સામા રામ રામ ઝીલ્યા
નથી એ બોલ્યા, 'બાપ, ભાઈ સારુ તો ત્યાં યે શેરડી તૈયાર હતી.'

'હાહા,' કંપતે હોઠે કરણસંગ બોલ્યા, 'ત્રણ દુ(
કરવાની સમસ્યા શેરડીના ભારામાં કરવી પડી ?'

ડેલીએ ડાયરો જામ્યો છે. ... વરસના કુંવર મેળાજી
ગોગઢમ ઉનો ગઃ કરીને રજપૂતો બેઠા છે. વચ્ચે નેવું
કડિ ગયેલ સંઘજી કાવેઠીઓ બેઠા છે. માથું, દાઢી, મૂછોના શે
નેણ અને પાંપણ: તમામના ધોળા શેતર જેવા ભાગ વચ્ચેની ગ
બે પાણીદાર આંખો હળવી હળવી જોતી છે અને બિડાય છે. દરબા
ભીમસંગજીના વખતથી જ એ કારભારી હતા. મરવા ટાણે દરબાર
કહી ગયેલા કે 'સંઘજી, સાણંદનું છત્ર થઈને રહેજે.'

છોલેલી શેરડીના માદળિયાં ખૂમચામાં છલોછલ ભરાઈને તૈયાર
થઈ રહ્યાં છે. અને સંઘજી કાવેઠીઓ જે ઘડીએ પહેલું માદળિયું
હાથમાં લેવા જાય છે, તે જ ઘડીએ ગઢની મેડીમાંથી આવીને આદમીએ
ખબર આપ્યા કે 'ભાઈએ તમને જરા ઊભાં ઊભા
જવાનું કીધું છે.'

હાથમાથી શેરડીનું માદળિયું નીચે મૂકી દઈ સંઘજી કા
ઊભો થયો. બગલમા તલવાર દાબી. હાથની આંગળીએ નાના
મેળાજીને વળગાડ્યા છે. નેવું વરસનો ખળખળી ગયેલો ડોસો મેળા
ખભા ઉપર હાથ ટેકવીને પોતાની વળી ગયેલી કાયાને સંભાળ
સંભાળતો મેડીએ ચડ્યો.

'રામ રામ બાપા!' સંઘજી કાવેઠીઆએ રામ રામ કર્યા

એણે શેરડીના ભારા ભાળ્યા. એને એમ લાગ્યું કે કુંવરે પો
તે નાના ભાઈને આજ ઘણે મહિને હોંશે હોંશે શેરડી ખ
ાવેલ છે. એનું ધ્યાન ન રહ્યું કે કુંવરે સામા રામ રામ કી
એ બોલ્યા, 'બાપ, ભાઈ સારુ તો ત્યાં યે શેરડી તૈયાર હતી.
'દાદા,' કપતે હોઠે કરણસંગ બોલ્યા, 'ત્રણ દુ ભાગની વહેંચણ
સમસ્યા શેરડીના ભારામાં કરવી પડી?'

હાથમાંની શેરડીનું આગળિયું નીચે મૂકી ઠઈ સવજી કાનેટીઓ ઊભો થયો [illegible] ગોઠણને લગાડ્યા છે એવું વરસોનો પાણપાણી ગયેલો ઉભો ગોઠણના પાયા ઉપર હાથ ટેકીને પોતાની નમી ગયેલી કાયાને સંભાળતો ગેડીએ ચડ્યો.

'રામ રામ બાપા!' સવજી કાચેડીઆએ રામ રામ

એણે શેરડીના ભારા ભાળ્યા. એને એમ લાગ્યું કે કુંવરે પો
અને નાના ભાઈને આજ ઘણે ગહિને હોંશે હોંશે શેરડી ખા
લાવેલ છે. એનું ધ્યાન ન રહ્યું કે કુંવરે સામા રામ રામ ઝીલ્
ી. એ બોલ્યા, 'બાપ, ભાઈ સારુ તો ત્યાં યે શેરડી તૈયાર હતી.

'કાકા,' કંપતે હોઠે કરણુસંગ બોલ્યા, 'ત્રણ દુ ભાગની વહેંચણ
ની સમસ્યા શેરડીના ભારામાં કરવી પડી?'

[illegible] ગયો છે. [illegible] પૂરી [illegible] જાણે [illegible] ભાગ્યો તે ટાણે, સંઘજી ડાંગો લેયો [illegible] હાથમાં માળા ફેરવતો ફેરવતો રણછોડરાયના અંતર્ગૃહ આગળની ચાંગા 'રણછોડ! રણછોડ!' શબ્દની ધૂન લગાવી દીધી કે મંદિરને જાણે [illegible] મુગટધારી શ્યામસ્વરૂપને માથે ઝગઝગાટ વરસાવતી ઘીની અખંડ જ્યોતોનાં પ્રતિબિમ્બ ઝળકી રહ્યાં છે. સંઘજી પ્રાર્થના કરવા માંડ્યો

'હે દાદા! તરવાર દે! તારા નામની તરવાર દે, બાપ! મારો સૂરજ આથમશે તે ઘડીએ હું મારા રુધિરથી પખાળીને એ તલવાર હું તારા હાથમાં સોંપીશ. એના તમામ ડાઘાને હું નિખારી નાખીશ. કલંક સોતી એને તારી હજૂરમાં નહિ આણું. દે, એક તલવાર દે, તારો હુકમ દે.'

બુઢ્ઢાને એવો આભાસ થયો કે જાણે રણછોડરાયની મૂર્તિ હાથ લંબાવીને એક ખડગ આપે છે. સંઘજી એ લઈ લે છે.

૩

ધોળે દહાડે સાણંદનાં ગામડે ગામડાંના ઝાંપા બિડાવા લાગ્યા. આગની ઝાળો જેમ એક ખોરડેથી બીજે ખોરડે અને એક નેવેથી બીજે નેવે લાગતી જાય તેમ સંઘજી બહારવટિયાની ગસત ગામડે ગામડાને ધખેડતી સાણંદમાં ત્રાસ વર્તાવી રહી છે. કેડા ઉજ્જડ થઈને ભાંગવા લાગ્યા છે. સાંતીડાં જોડનારા ખેડૂતોનાં માથાં વાઢી વાઢી સંઘજી કાકો મોખરે લટકાવવા મંડ્યો. ધરતીમા વેરાનની દશા વર્તાઈ ગઈ. સંઘજી કાકાને નામે છોકરાં છાનાં રહે છે.

૭

વૈશાખ મહિનાના [illegible] આસમાનમાંથી [illegible] આગના [illegible] નદી-કિનાર [illegible] એક અસવાર એક ગામને [illegible] ગામડી [illegible] ડાળી પડી છે. [illegible] ઉપર માટીના થર ચડ્યા છે પોતે બહુ [illegible] મોંમાંથી ફીણ [illegible] છે પચીસ વરસની જુવાન પનિહારી [illegible] હતી તેનો [illegible] શ્વાસ ગયો. [illegible] ત્યાં તો નજીક આવીને ઘોડેસવારે પોતાના હાથની હથેળી હોઠે માંડીને ઇશારો કર્યો કે 'પાણી પા.' એને ગળે કાંચકી પડી ગઈ હતી બોલાતુ નહોતું

ઘોડા પરથી અસવાર ભોંય પર પડ્યો. બુઢ્ઢી કાયા દેખીને કણબણને દયા આવી પાણી પાયું. માથે પાણી છાંટ્યુ. ચાર બેડાં પાણી તો એનો ઘોડો ચસકાવી ગયો.

બુઢ્ઢાને રૂદે રામ આવ્યા. એ બોલ્યો, 'માવડી, તારો અખંડ ચૂડો.'

'એવા ચૂડા તો સાત વાર ભાંગ્યા, ભાભા! મારો રોયો સંઘજી જાગ્યો છે ત્યાં સુધી અખંડ ચૂડા ક્યાંથી રહેશે, ભગવાન!'

'કાં બેટા, સંઘજીએ તને શું કર્યું?'

'બાપા, પરથમના ધણીને સંઘજીએ સીમમાં માર્યો હું બીજાને નાતરે ગઈ. બીજાને માર્યો, ત્રીજાને નાતરે ગઈ. ત્રીજાનુ યે માથું વાઢ્યું. ચોથો, પાંચમો, એમ મારાં સાત સાત ઘર ભાંગ્યાં પીટ્યા સંઘજીએ. બે વરસમાં આજ આઠમે ઘરે નાતરે ગઈ છુ, દાદા! આવા તે કાંઈ મનુષ્યના અવતાર હોય? એ કાળમુખાને પરતાપે અમારા તો કૂતરાના ભવ થઈ ગયા. અમારી સીમુ ઉજ્જડ થઈ!

૬

અનેરો [illegible] 'ભાઈ, [illegible], [illegible] મારો ઘેરાઈ.'

'[illegible]! [illegible]! [illegible]! [illegible] નિરાંતે [illegible]' પડખામાં સૂતી રજપૂતાણી પતિને [illegible] વાતને [illegible]

'ભોળાનું માથું! [illegible]! એનો [illegible] કેવા સુંવાળા રેશમ જેવો! [illegible]! [illegible]! [illegible]! [illegible]!'

રજપૂત [illegible] ઊંઘમાં જુએ છે. રજપૂતાણી ટગર [illegible] બોલે છે 'વિચાર છે ઠાકોર!'

'રાણીજી!' રાણીના ખોળામાં માથું રાખીને ભરથાર બોલે છે. 'રાણીજી! મારી આંખ મળતી નથી. સ્વપ્નામાં બેળાના જ માથા જોઉં છું.'

એ હતું પરમારોનું ગામ મળી, અને એ હતો મૂળીનો દરબારગઢ. આ જોડું તે કરણસંગજી અને એના પરમાર રાણી, ભાઈની હત્યાનો ત્રાસ વિસારવા કરણસંગજી હમણાં સાસરે ઘેર રહ્યા છે. રાતની રાત આમ ગુજરે છે.

ત્રીજે પહોરે રાજા અને રાણીની આંખ મળી ગઈ. બેય જંપી ગયાં: એ સમયે દાદરાની નીચે બે આદમી શી વાતો કરે છે?

'મોટા બાપુ! માથું કોડ્યા વન્યા દાઝ તૂટે તેમ નથી.'

'હાથિયા! બાપ! આપણ બેમાથી એક દાદર તોડીને પ્રાણ આપે, અને વાંસે રહે તે લીધેલ વ્રત પૂરા કરે, બોલ બેમાથી તારી શી હરમત છે?'

'બાપુ, કોને ખબર છે વાંસેથી જીવ હાલ્યો કે ન હાલ્યો! માટે હું તો તમારી મોટા આગળ જ અસમેરનાં ડગલાં માંડુ છું.' એમ કહીને હથીજો ડોસાને ચરણે પડ્યો. ડોસાએ એને માથે હાથ મેલ્યો.

રાણીના બીજા બચ્ચાં સામે આણો માંડી. પછી એ ચાલ્યો મેડી ઉપરના ઘોંઘાટે આખા દરબારગઢને ખળભળાવી મેલ્યો. અંધારામાં દેકારો કરતા ચોકીદારો દોડયા. થાંભા મારીને સાવજ જાય તેમ સધળ સરકી ગયો. સાથે બત્રીજા હાથિયાનું માથું વાઢીને લેતો ગયો

આભના કાળા છેડા ઝાલીને ઊભેલા જમે દિગપાળ જાણે સંધળની આડા ફરવા માંડ્યા. પોતે ક્યાં જાય છે તેનું ભાન સધળ ભૂલી ગયો. ઊંચે આંખ માંડે ત્યાં ચાંદરડાંના ઘેગમાં એકું એકું કરણુસંગનું બાળક જાણે સધળ બાપુને ઠપકો દેતું હતું. સધળને લાગ્યું કે મેળો, કરણ, હાથિયો, અને કેક કેક કણબીઓ આખી અટારીએ બેસીને બોલતા હતા કે 'સધળ કાકા! હાથ ધોઈ નાખો, હવે હાથ ધોઈ નાખો!'

દસે દિશામાં નજર માંડીને સધળ બોલ્યો, 'કરણ! મેળા! અ… મેં શું કર્યું?'

હાથમાં હાથિયાનું માથું હતું. માથાની સામે જોઈને સ… બોલ્યો, 'હાથિયા! બાપ હાથિયા! આ મેં શું કર્યું?'

હાથિયાના ભીના ગાલ ઉપર ડોસાએ બચ્ચી ભરી. એના હો… લોહિયાળા થયા અંધારી રાતે ડોસો ભયાનક દેખાણો

૯

સાણંદના ગામમાં ભાલાળા ઘોડેસવારો નીકળે છે કાનમ ઢોરના ઓ… ફળિયા પાડીને કણબીઓ ભેળાક સાતીઓ લઈ ને અસવારો દોડીને ઉગાડી તલવાર ઝબોળવા જાય છે, પણ ત્યાં તો કણબી એની જમાની જુવાન બનાવીને કહે છે, 'ઓ બાપુ, મને નહિ આમ જુઓ!'

બેનના વાર જ અસવારો તલવાર મ્યાન કરે છે અનારે

[illegible]

ઘૂમતા પાડોના જેવી [illegible] આપો તારાને [illegible] ભાને ગમ ગમ [illegible]

વણાવાળા હકરાણીની ગેડીઓ સાંજ જેવા આતાભાઈને ગળે સાકળો પડી ગઈ છે. રાણીની મોરલી જેવી મીઠી બોલી ઉપર મોહેલો [illegible]એ ફૂણીધર પ્રેમના કરંડિયામા પુરાઈ ગયો છે ક્યા તગારું! ક્યા [illegible]ા' દેવાણી! ક્યાં લડાઈ! ક્યા કોલ! ક્યા લાજ આબરૂ! કાઈ ગે[illegible]તાભાઈને યાદ ન રહ્યું એક દિવસ, બે દિવસ, ત્રણ દિવસ એમ [illegible]સ પછી દિવસ ઊગી ઊગીને આથમવા મંડ્યા.

આહીં ભા' દેવાણી આપો ખેચી ખેચીને ભાવનગરને મારગે [illegible]ભાઈને ગોતે છે ધણી વિનાની ફોજ કાયર બનીને બેઠી છે.

[illegible]

…કૂડાખામાં પડી ગયેલા બાંધી જાળી ઉપર નાંખીને જે નદીએ નુરુ-
દ્દીન ભાંગ નાખવા લાગ છે તે નદીને આગળી કાંઠે ઘોડો આસ-
વાર દેખાય ગાજતો આવી પહોંચ્યો અને બરાબર દરવાજામાં
નુરુદ્દીનને તરવારનો પ્રહાર કરી ગોળ માથેથી ધડની ઉપર ઝીકી
દીધો. કડકડાટ કરતું કોઈ મોટું ઝાડનું પટકાય તેમ નુરુદ્દીનનું ધડ
ઢળી પડ્યું. અને આભૂના મામાનામાથી અચાનક ઊગરી ગયેલ ભાં
દેવાણી વાળે નજર કરે ત્યાં ..કોણ ઊભું છે?

તાજણનો અસવાર આતોભાઈ. ભાલાને માથે દેવચકલી ચક્કર ચક્કર આંટા મારી રહી છે.

‘વાહ રે ભાગ્યા દગાના ભેડવણ ! આવી પહોંચ્યો !’

‘હા ભા ! આવી પહોંચ્યો છુ. હવે પાછા હટવાનું હોય નહિ. તળાજું લીધે છૂટકો. ઘેર તો દરવાજા દેવાઈ ગયા છે’

‘દરવાજા દેવાઈ ગયા ? કોણે દીધા ?’

‘રજપૂતાણીએ.’

'ભા, તમે તો મને દીકરી તેની કરી બતાવી,' એટલું બોલીને રાણી રડી ગયાં.

'માડી! મારી દીકરી!' ભાનો સાદ ઊંચે થઈ ગયો. 'પૃથ્વીરાજને દહેનાગ તો તે દી ઘણા હતા, પણ સંયોગતાને તારા સરખી સમી મત ન સૂઝી. તું જોગમાયા તે દી દિલ્લીના ધણીને પડખે હોત તો આજ રજપૂત-કુળનો આવો પ્રલય ન થઈ જાત.' એટલું બોલીને ભાએ આરામ લીધો. ફરી કહ્યું :

'અને માડી, જો ભાવનગરના ભલા સારુ મેં લખ્યું હોય તો ઊગી સરજો. ને જો મારી લખાવટમાં કે મારા કોઠામાં ક્યાંયે પાપનો છાંટો હોય તો આ મરણસજાઈને માથે મારી છેલ્લી ઘડી બગડી જજો.'

રાણીએ જવાબ વાળ્યો : 'ભા! તમે મારા બાપને ઠેકાણે છો. તમારા તે દિવસના એક વેણે ઠાકોરને અને મને નવો અવતાર દીધો હતો. ભા, તે દી તમે અમને બેને નહીં પણ આખા ભાવનગર રાજને ઉગારી બચાવ્યું. તમતમારે સુખેથી સ્વર્ગાપુરીમાં સિધાવો, તમારી પછવાડે હું જીવતી રહીશ ત્યાં સુધી તમારી દીકરીનો રોટલો મારી થાળીમાં જ સમજજો.'

'બસ માતાજી, હવે રામ રામ છે.'

પોતાના ઘરવાળાને ભા ભલામણ દેવા મંડ્યા : 'રજપૂતાણી! જોજે હો, ભાવનગરનું અનાજ આપણા ઉદરમાં ભર્યું છે. તારાં છોકરાંને ભાવનગરના ભલા સારુ જ જીવવા મરવાનું ભણતર પડેલું ભણાવજે.'

'તમે આ ભલામણ કોને કરો છો?' વહુએ પૂછ્યું.

'તને, કાં?'

'હું તો તમારા રોટલા ઘડવા આ હાલી તમારી આગળ અને તમે હવે વહેલા આવજો.'

[illegible]

[[illegible] ગાડી પોતાનો પ્રાણ દીધો. તેના અનુ[illegible] આ [illegible].]

સાગરમાળા [illegible] સગા [illegible] ગઢ ઊભા છે. એક [illegible] ગાળામાં [illegible] છે. આથે આથે એક [illegible] ઊભો છે [illegible] બીજી દિશાએ [illegible] ડુંગર પર [illegible] ચાવડી [illegible] રહી છે. ઓતરાદી બાજુએ [illegible] મણ મણ જેવડા [illegible] પોતાને માથે ઝીલતાં જોઈ જોઈને ધરતી માતાની છાતી કેમ જાણે કુલાયે હોય એવી ઠાંગા ડુંગરની લાંબી લાંબી ધારો દેખાય છે.

ઝાલર પર ડંકા પડ્યા તે ટાણે મેવાસાના ગઢમાંથી નીકળીને

સૂરજ–ચંદ્રની શાખે

[રા' દેસળ ત્રીજાના સમયમાં]

રા' દેસળના જીવને તે દિવસ જંપ ન હતો. એની નીંદરને એક ચિંતાએ હરી લીધી છે. રાતમાં ઊઠી ઊઠીને એક કાગળિયો હાથમાં ઝાલી, વિચારમાં ગરકાવ થઈ જાય છે. કાગળિયો એનો કોયડો બન્યો છે.

એ એક લખત હતું. લખી દેનાર એક કણબી અને લખાવનાર એક શાહુકાર. શાહુકારને ખેડુએ લખી દીધેલ કે 'એક હજાર કોરી મેં તમારી પાસેથી લીધી છે. તે માટે વ્યાજ મોતી ભરી જવી છે. સૂરજ ચંદ્રની સાખે.'

પણ આજ એ દસ્તાવેજમાંથી નવો જ મામલો ઊભો થયો છે. ખેડુ કહે છે કે મેં કોરી એક હજાર ભરી દીધી છે. વાણિયો કહે છે કે જૂઠી વાત, એણે નથી ભરી ખેડૂતે કોરી ચૂકવ્યાનો કોઈ સાક્ષી નથી, કોઈ એંધાણી નથી. ન્યાયની દેવડીએથી ફેંસલા લખાણા કે 'કણબી કૂડ કરે છે.'

'જીયેરા ! જીયેરા ! મારી વારે ધાજો જીયેરા !' અધરાતે દરબારગઢની દેવડીએ કણબીની ચીસ પડી.

'કોણ છો માડુ ? મધરાતે મારા કમાડ કેમ ખખડાવ્યાં ?'

'જીયેરા ! મારો ઈન્સાફ તોળો. એક હજાર કોરી ઉપર હું આંગળાં ત્રણ્ણી પાડતો. પણ હું કણબીનો દીકરો ખોટો પડું છું.'

[illegible]

[illegible] — 'સાંજ [illegible] ગાજી.'

રા' [illegible] 'આ [illegible] ' [illegible]

[illegible]

'ના ના આ [illegible]
પૂર્વજો નકામી શાખ બગાડ નહિ '

એટલુ બોલીને રાજાએ ગજરના ખિસ્સાની આડો કાગળિયો આડો રાખ્યો અને વાંસની બાજુએ જ્યા નજર કરે ત્યા સામસામા ખાંચે ખૂણા સુધી દોરેલી ચોકડી દેખાઈ

'બોલો શેઠ, આમા કાંઈ કૂડ હોય તો કહી દેજો હો !'

'અરેરા ! મારે ક્યા કાંઈ કો'વાનુ છે ! કાગળિયો જ કહેશે ને !' વાણિયાએ હાવકે મોએ જવાબ દીધો

'શેઠ સાવધાન હો ! હુ રા' કેસળ ! નાગફણિયુ જડીને જીવ કાઢી નાખીશ '

'તો તમે ધણી છો રાજા ! બાકી તો કાગળિયો કહેશે. મારે શીદ બોલવુ પડે ?'

'શેઠ !' રા' પોતાના અંતરની અગ્નિઝાળને દબાવતા દબાવતા પૂછે છે. 'કણબી કહે છે કે લખત પર એણે ચોકડી મારી દીધી છે '

૧૦. મરશિયાની મોજ

નાગાજણ ગઢવીની ચારણી કાંઈ મરશિયા ગાય છે! કાંઈ મીઠા મરશિયા ગાય છે! વજ્જરની છાતીને ય વીંધી નાખે એવા એના વિલાપ.

કોઈને મીઠે ગળે ઘોળમંગળ ગાતાં આવડે, કોઈ વળી રાસડા લેવરાવતાં લેવરાવતાં આભ ધરતીને ચકડોળે ચડાવે, કોઈ હાલરડાં ગાઈને નાનેરાંમાં નાનેરાં છોકરાંને ય છાનાં રાખી ઉંઘાડી દે. પણ આ ચારણીને તો રોવાનો ઈલમ હાથ પડી ગયેલો. સાંભળનારને સાચોસાચ મરીને પોતાના નામને એના કંઠમાં ઉતરાવવાનું મન થાય.

નાગાજણ! નાગાજણ! તું ભાગ્યશાળી છો હો! તારી અસ્ત્રી જે દી તારા નામના મરશિયા બોલશે, તે દી તો કાંઈ ખામી નહિ રહે. કાચાપોચાની છાતી તે દી ઝીલશે નહિ.

નાગાજણને વિચાર ઊપડ્યો: 'સાચી વાત હું મરીશ તે દી' તે દી મારા મરશિયા સહુ સાંભળશે, ફક્ત હું જ નહિ સાંભળું. એમ તે કાંઈ થાય? એવો હિલોળો માણ્યા વિના તે કાંઈ મરી જવાતું હશે?'

'હું આજ ગામતરે જાઉં છું. આઠે જમણે આવીશ.' એમ કહી નાગાજણ ચાલી નીકળ્યો. દિવસ આથમવા ટાણે અંધારામાં પાછો આવીને ઓરડાની પછીતે સંતાઈને બેસી ગયો. માણસે આવીને ચારણીને સમાચાર દીધા 'બોન, તારા કરમ ફૂટી ગયા. સીમાડે નાગાજણને કાળો એરુ આભડ્યો. એના પ્રાણ નીકળી ગયા.'

ધીમે ધીમે ચારણીના દિલમાં વિયોગનું દુઃખ જેમ જેમ ઘૂંટાતું ગયું તેમ તેમ એ મરશિયા ગાતી રોવા લાગી.

[illegible]

[illegible] ૮

[illegible]

[illegible] તેમ તેમ [illegible] ગળતો [illegible]. નાગાજણની છાતી [illegible] પછવાડેથી આવીને [illegible].

‘ [illegible], [illegible] બસ કર, બસ કર, [illegible] ગઈ ગયા’

ચારણી ચોંકી. આ શું ? [illegible]

‘ ચારણ ! [illegible] કે [illegible], માનવી કે પ્રેત ?’

‘ માનવી રૂવાડું ગે કર્યું નથી ’

‘ ચારણ, એરુ નથી આભડ્યો ?’

‘ ના, એ તો મરશિયા ગાવાની મોજ.’

૧૧. તેગે અને દેગે

જમનાજીના કિનારા ઉપર ધેનુઓના ધણ ચરાવતા ઊભેલા કૃષ્ણ બોલ્યા કે 'એલા ગોવાળીઆવ! હાલો મારી હારે.'

'ક્યાં?'

'સોરઠમાં.'

'કેમ?'

'દ્વારકાનું રાજ અપાવું.'

રૂપાના કોટ અને સોનાના કાંગરાવાળી દ્વારકા–નગરીના રાજની આશાએ ગોકળમથુરાના આહિરો અને ભરવાડો ઉચાળા ભરી, ગોવાલણોને લઈ, ગોધાને માથે ઉચાળા નાખી, ધેનુઓનાં ધણ હાંકતા હાંકતાં, મહારાજની વાંસે વાંસે હાલી નીકળ્યા. પણ મારગે મરુભોમકા આવી. ઊના ઊનાં રેતીનાં રણ વીંધવા પડ્યાં. કપટબાજ કાનુડાને ગાળો દેવામા ગોવાળીઆઓએ બાકી ન રાખી.

ત્યા તો હાલારમા મચ્છુકાંઠો દેખાયો. માથે અષાઢીલા મેઘ મંડ્યા. નાની નાની ડુંગરીઓ, લીલુડા ઓઢણા ઓઢીને ગોપીઓ વૃંદાવનમા રમવા નીકળી હોય તેવી હરિયાળી બની ગઈ. ગોવાળ, ગોવાલણો અને ગોધન આ ભોમકા ભાળીને ગાંડાતુર બની નાચી ઊઠ્યાં સહુએ ભેળા થઈને ડાંગો ઉગામી કરસનજી મહારાજને સંભળાવ્યું કે 'આંહીથી એક ડગલું યે નહિ દઈએ. હવે જો કાંઈ બોલ્યો છો ને, તો તને ડાંગે ડાંગે પીટશું.'

(હે ભાનુ! તમે જાણે જોયા. તમારા ઓવારણાં લઈએ છીએ. કશ્યપ ઋષિના કુંવર! મૃત્યુ સુધી અમારી આગળ આવજો.)

સામસામા ખાંડા આફળે, ભાંગે કેતાના ભ્રમ,
તણ વેળા કશ્યપ તણા, સૂરજ રાખે શરમ.

(સામસામા જ્યારે ખડગો પરસ્પર અથડાતાં હોય, જ્યારે કેટલાયે યોદ્ધાઓની આબરૂ ખૂબ જવાની હોય, તે ટાણે હે કશ્યપના કુમાર! અમારી ઈજ્જત રાખજો.)

કોઈ વળી અજાણ્યા ભલા દાતારને યાદ કરે છે, કોઈ પાળિયાદના આપા વિસામણને સંભારે છે, કોઈ ગોરખને ભેળા કરી મુંઝવણમાં યાદ કરે છે.

જૂના કાઠિયોની સાથે આ કેટલીક નજરો ગુમસાકને રેડે કોઈ. અને બીજાં બધાં જેમ્મનાના નખ ફોડીને રસ્તો બસફાર કરી ગયા, ' એ બાપુ તરસી તાંસળિયું ભરી! એ ગોરસનાં દેણાં માટે (આવ્યાં)! એ ઝાંખું ભેંસની શાસ્તુ આદિ! ઝટ ખોખાનાં ઠીકરાં આવ! સાકરના ખૂમચા આવ!'

મુંબઈગરો કાઠી મુસ્લિમ કંઈકવાર રાત ખાવાના સમાચાર સમજાવે છે. ઉપડતા મહેમાનોને ભારી પાવા લાગો આવે છે. સાથે પચીસેક કાઠિઓનો ભજન લીધો છે. દુકાનોનાં તેલું લેવાય છે. સાકર, ગોળ, ગાંઠિયા અને માખણના પીંડા લેવાયા છે. હજી મારવાડી બચ્ચાના ઓતરે ખાલી નથી પડ્યા.

ચાલ્યા આવે છે. એમાં એક માનવી આઘેથી આડો ઊતરતો બોલ્યો. 'એલા! ગઢની નાજાભાઈ તાળી તો નહિ? હા, હા, એ જ. એણે બોલાવે બોલાવો. એ ઊભા ગ', નાજાભાઈ ઊભા રો'!'

પણ એ પુરુષ થંભતો નથી. ફરી વાર સાદ પાડ્યા.

'એ નાજાભાઈ! રામરામ છે તમને!' રામરામ દેવાયથી

'બહુ આપા રામા!' બીજા કાઠીઓ બોલી ઊઠ્યા, 'અમે નહોતા ભણતા, કે કસૂંબો ઝેર થઈ જાશે!'

રામો ખાચર કાસદ તરફ ફર્યો.

'ભાઈ અસવાર! જોઠાભાઈને કહેજે કે કાંઈ ફિકર નહિ. આવજે, ખુશીથી આવજે ચોટીલે. નો આવે એને દેવાવાળાની દુહાઈ છે!'

૨

ચોટીલાની ડેલીએ રકઝક થઈ રહી છે. રામા ખાચરને પેટ દીકરાનો વસ્તાર નથી. બે ભાઈ વચ્ચે એકનો એક દીકરો છે. ભત્રીજે આજ માથાં ઝીંકવા માંડ્યા છે કે 'ના મોટાબાપુ! આજ હું એકલો જ વાર લઈને ચડીશ. આજ તમેય નહિ, બાપુયે નહિ, હું એકલો. મારે જોઠાડાકાને જોવા છે.'

'બાપ! બાપ! એવી હઠ ન હોય. તારું ગજું નહિ. અને જોઠોકાકો રણસંગ્રામમાં જોયા જેવો નથી. બાપ, હઠ કર મા.' પણ કુંવરે ન માન્યું.

બસો તેવતેવડા હેડીના અસવારોને લઈને એ ચોટીલાની બહાર નીકળ્યો.

લાંબધારની ટોચે મુંજાસરના પાંચસો ભાલાં ઝગારા મારે છે. આપો જોઠો ચોટીલાના સામૈયાની વાટ જોતા બેઠા છે, ત્યાં ઘોડાં આવતાં ભાળ્યાં. આગલા અસવારે જાણે આભને આભ ઉપાડી લીધો છે. મૂછનો દોરો ય ફૂટ્યો નથી એવા સરદારને દેખીને આપા જોઠાએ પૂછ્યું: 'બા, આ મોવડી કોણ?'

'આપા, એ રામા ખાચરનો ભત્રીજો. પરણીને મીંઢળ હજી છૂટ્યો નથી હો! બે ભાઈ વચ્ચે એક જ છે. વીણી લ્યો, એટલે રામા ખાચરના વંશનો દીવડો જ સચોડો ઓલવાઈ જાય.'

ત્યાં તો ચોટીલાની વાર લગોલગ આવી પહોંચી.

ધાર ઉપરથી ભોકો ઊતર્યો. જાણે ડુંગર માથેથી ધોધ ચાલ્યો આવે છે. પોપટના ઘેરા ઉપર બાજ ઝાપટ કરે એમ સોરઠના પંજાદાર કાઠીઓ ચોટીલાના જુવાનો ઉપર તૂટી પડ્યા.

રામા ખાચરના ભત્રીજાના શબ ઉપર પછેડી ઓઢાડીને ભોકા-વાળો વળી નીકળ્યો.

ધીંગાણું પૂરું થયે રામો ખાચર આવી પહોંચ્યા. જુએ ત્યાં લોથોના ઢગલા પડેલા. માથે ગરજાં ઊડે છે. પાંચપાંચ દસદસને ભેળા ખડકીને સામટા અગ્નિદાહ દીધા.

ડાયરો ઝંખવાણો પડી ગયો હતો. રામો ખાચર બોલે છે. 'એક જણો જઈને મુનસર આપા ભોકાને ખબર આપો કે અમે ય આવીએ છીએ એક તારો કાઠી ને એક મારો કાઠી · એમ સામસામા સરખો સંગ્રામ રમે. છેવટે તું અને હું બેમાંથી જે મરે એના દેન બેય ડાયરા ભેળા બેસીને દે સાચા મરદ હોય તે તો એ રીતે રણ ખેલે '

ભોકાવાળાએ કાગળનો જવાબ વાળ્યો 'ભા, તમે ગઢપણના રે'વા દેજો ફેરવણીમાં ઘસાઈ જશો. આગે જ સામા હાલીને ફરી વાર આવીએ છીએ '

·

3

'કાઠિયાણી ' રામા ખાચરે આઈને બોલાવ્યા, 'કાઠિયાણી, હવે જીવતરના ભરોસા ઓછા છે. આ વખત ભોકાની સાથે ગોતનો મામલો મચવાનો છે. પાછા વળાશે નહિ '

'તે તમારી શી મરજી છે?'

'બીજી તો કાંઈ નહીં, પણ ગીગીનો વિવા પતાવી લેવાની. તમે જાણો છો, મરણ પરણને તેડતું આવે છે.'

'બહુ સારું કાકી, જેવી તમારી મરજી.' કહીને કાઠિયાણીએ ... આગ્રોરગઢી અને બરત—
... તમારી ... નાંદી માંડછું,
... આદર કરી દીધા.

ગીગીના બળોયા ઉતરાવ્યાં છે. તે દિવસમાં ... શેઠની ... પાંગાળનો બીજો
... જેવા સૂરા ... નામના લોક છે,
... ઉતારી ... નહિ ... આપણા ... ઉતરાવીને
... કારીગર ... ઉતારી ... દગીનાના બળોયાં ઉતરાવીને
... પરમાણુ મોકલી આપો. ...
... મોકલાવી દો.

મોતીચંદ ... તો ... વાણિયો, પણ ... એનો
... થઈ ગયો. શામા ખાચરના
વેપાર મારે છે. ... એ ... પરમાણે પ્રમાણે
... નાત ... ભરવા ... પણ
... ઉતરાવીને ... મોકલ્યા. ... બીજે દિવસ
... ઉતરાવીને ... પડ્યાં. ... પણ ... તો
બળોયાં હાથે ... નહિ ... ઉતારી ... પણ ત્યાં તો
... બીજાં ... ઉતરાવી ... લાગ'
... થયાં.

... શેઠ ... 'એને જ ... તેડી લાવો ...
... અમારા બળોયાં ઉતારી લેવાશે
... થઈ જશે.'
... સાથે ... દરબાર ... સાથે ... ઉતરાવ્યા
... દરબાર ... જ ...

... જોઈને ... લાગી જ ...
... જોયા છે.

મોતીચંદ ... બળોયા ઉતરાવવા મંડ્યા.
... હાથીદાંતના ... છે, ...
... દીવાલે ... હાથીદાંતના ... રહી છે. એની વચ્ચે ...
... ઓરડામાં ... રહી છે. ... કાન્તિ ...
... કાઠી-કન્યા. એના ... બળોયાં પહેરીને ઊભા
... નાચી રહી છે. ... બળોયાં ...

છે, ત્યાં તો ઓચિંતી કન્યા ઝબકી ઊઠી. એના ઉપર જાણે કોઈ ઓછાયો પડ્યો. મુખ રાતુંચોળ થઈ ગયું: 'ઊઠો ઊઠો!' એટલું એનાથી બોલાઈ ગયું.

'શું થયું? બાને શું થયું? કેમ ગભરાઈ ગયાં?' માણસો પૂછપરછ કરવા મંડ્યાં. બાઈ બોલી કે. 'ઝટ ઊઠો, વેલડું જોડાવો.'

લોકોએ હાટમાંથી બહાર નીકળીને જોયું, સમજ પડી ગઈ. હળવદનો ઝાલો દરબાર ઘોડે ચડીને હાલ્યો જાય છે. ડોક ફેરવીને પાછું વાળી જોતો જાય છે.

શેઠ, ઓરા આવજો!' દરબારે મોતીચંદને હાટડે ઘોડો થંભાવીને હસતે મુખે શેઠને એકાંતે બોલાવ્યા.

હાથને જોડી મોતીચંદ શાએ હડી કાઢી. જઈને કહ્યું 'ફરમાવો અન્નદાતા!'

'મોતીચંદ શેઠ!' દરબારે કરડી આંખ કરીને કડો દમ દીધો, 'મેમાન અમારા છે. ગઢમાં માંડવું કરાવવી છે, માટે ગેકવા છે; જાને તો તમારી પાસેથી લેશું! રેઢા મેલશો મા!'

એટલું બોલીને દરબારે ઘોડો હાંક્યો.

મોતીચંદ શેઠ બાવોલા જેવા ઘેર ગયા.

'મોતીચંદ મામા!' કાઠીની દીકરી બોલી, 'હવે અમને ઝટ ઘર ભેગા થવા દો મને આંહી અસુખ થાય છે.'

'બોન બા! ભાણી બા! બેટા! હવે ડાહ્યાંણી બની જાવ. હવે કેનું બહાર નીકળો નહિ. કાળ કેવો થયો છે અને એમ થાય તે દી મારે મોઢાની વાટકી જેટલો આ સંસારમાં આઢ રહે. માટે હવે તો ઓરડીમાં બેસી રહો, બાપ! આ બાવડી, ઢોલ્યા ને છેલ્લે. હું બેઠા બેઠા કોઈ ના નુરી તમારું કશું ન કરે.'

દરવાનોને એણે આજ્ઞા દીધી: 'દરવાજા બંધ કરો, તાળાં મારી દો.'

ડેલીનાં બારણા બંધ થયાં, અને એક અસવાર પાછલી બારીએથી ચોટીલાને માર્ગે ચાલી નીકળ્યો.

૪

'આ તે શું કહેવાય? રામની મઢીએ કાગડા ઊડે એમ ચોટીલું ઉજ્જડ કાં કળાય?'

'આપા બોકા, રામા ખાચરને ગઢપણ છે ખરું ને એટલે કાગળ લખ્યા પછી પાછું બે વરસ સંસારનો સ્વાદ લઈ લેવાનું મન થઈ ગયું હશે!'

'હોય નહિ, રામાને હું ઓળખું છું. આજ રામો જીવ ન બગાડે નક્કી કાંઈક ભેદ છે, નાજભાઈ! ગામમાં ડોકાઈ તો આવો. ડાયરો શું કરે છે?'

નાજેભાઈ ગઢવી ગામમાં ગયા. ગામને જાણે ચૂડેલ ભરખી ગઈ હોય એવી ઝાંખપ ભરી છે.

ડેલીએ આવે ત્યાં ઠાસોઠાંસ ડાયરો બેઠો છે, પણ કોઈના મોં પર નૂરનો છાંટો ય નથી રહ્યો.

'આવો નાજભાઈ!' એમ કહીને કાઠીઓ ઊભા થયા ચારણને બાથમાં ઘાલીને મળ્યા, બેસાડ્યા, કસૂંબો લેવરાવ્યો પણ કોઈ કશો ભેદ કહેતું નથી. ચારણે કહ્યું·

'રામા ખાચર, બાપ, બોકોવાળો ક્યારુના તમારી વાટ જોઈને બેઠા છે.'

'હા, ગઢવી, આ હવે ઘડી બે ઘડીમાં જ અમારા બાકીના જુવાનો આવી પહોંચે એટલે ચડીએ છીએ. હવે ઝાઝીવાર નથી. બોકાભાઈને વાટ જોવરાવવી પડી એનો અમને ય અફસોસ થાય છે.

૫

સુરતમાં સાંજ પડી ગઈ છે. ગોવિંદ વાણિયો પોતાની પાછલી બારીએથી નદીને જોતા ખાડા છે. ત્યાં તો નદી કાંઠે જરિયાં લહરિયાં, રાગમાં રોળેલી પગડી કાનોને, જુલ્ફીના પાનવાળા બેરખા, અને સિંદૂર જેવો ગોર એવા નવલોયાં આભિજાત્ય નાગર ખાનદાની જમાનાના પગાર થાના જોડ સાથે ઊભા, નિશાન, હથિયાર અને ઘોડાં દેખાયાં. વાણિયાએ પૂછ્યું : 'બાપડા, ક્યાં જશો ?'

'ચિતોડ !'

'કોની કેડ ઝાલી ?'

'ચાકરી મળે ત્યાં !'

'મારે ઘેર રહેશો ?'

'તું વાણિયો કેવો છે ?'

'નાણે શું મળશે ?'

'પાંચ પાંચ રૂપિયા.'

'આજથી નોકર છીએ !'

નાગરોના ઘોડાના ડાબલા વાગ્યા એ જ ઘડી ત્યાંની ગલીમાં વાણિયાએ નાગરોને પચ્ચાસ રૂપિયા ગણી દીધા. નાગરો નાગરોની ચોકી વાણિયાના ઘર પર બેસી ગઈ.

દરબારની કચેરીમાં સમાચાર થઈ ગયા. અમીર ચોખરાઈ ગયા, અને દરબારનો માનીતો જમાદાર ચેતુ બાંધીને કાઠિયાણીને બોલાવવા આવ્યો.

એ મોતીચંદ શેઠને ઘેર પહોંચ્યો ત્યારે નાગરોને સાચા ભેદની ખબર પડી. નાગર બધા જગ્યા આવી ગયા. એણે જમાદારને મારી પાડ્યો.

ઝાલા રાજાએ જમાદારનું ખૂન સાંભળ્યું, અને વાણિયાએ તો પોતાની ડેલીએ નાગડાની પલટન બેસાડેલી છે એવા સમાચાર સાંભળ્યા. નગારે ઘાવ દઈને એણે ફોજને સજ્જ કરી.

'એકેય બાવો જીવતો રહેવા ન પામે!' એમ હાકલ થઈ. એવામાં તો 'દોડજો! કાઠી! કાઠી! કાઠી!' એવા અવાજ થયા. દરવાજે નગારાં વાગ્યાં.

પોણા ભાગની ફોજ લઈને રાજા દરવાજે દોડ્યો. જોયું ત્યાં તો દરવાનોની લોથો પડી છે. નદીના વેકરામા પચીસ પચીસ કાઠી ઊભા છે. રાજાએ ફોજને કાઠીઓના કટક ઉપર હાંકી મૂકી. કાઠીઓ ભાગ્યા. પાછળ દરબારે ફોજના ઘોડા લંગાવ્યાં. હળવદનો સીમાડો વળોટી ગયા. દરબાર જાણે છે કે હુ કાઠીઓને તગડ્યે જાઉં છું. હમણા ઘેરી લઈશ. હમણા પોખી નાખીશ.

ત્યા તો તળાવડીમાંથી પાચસે ભાલા ઝબક્યાં.

હળવદની સેનાને દરબારની સાથે જ રાત રોકીને કાઠીનુ કટક ગામમા આવ્યું. આવીને જોયું ત્યા બાકીનું કામ બાવાઓએ પતાવ્યું હતુ.

'આપા ભોકા, આપા રામા, હળવદનો દરબારગઢ રેઢો છે. આડો દેવા એકેય માટી નથી રહ્યો.' કાઠીઓ બોલી ઊઠ્યા.

'ના' રામા ખાચરે ને ભોકાવાળાએ બેય જણે કહ્યુ, 'કાઠીનો દી માઠો બેઠો નથી. હળવદનો રાણીવાસ લૂંટાય નહિ—ભર લાખુની રિદ્ધિ ભરી હોય હાલો પે'લી તો મોતીચંદ શેઠની ખબર કાઢીએ'

ઓરડામા મોતીચંદ શેઠની પથારી છે. ઘાયલ થયેલો મોતીચંદ પડ્યો પડ્યો કણકે છે.

રામા ખાચરે મોતીચંદના પગની રજ લઈને માથે ચડાવી. બોલ્યા, 'ભાઈ! વાણિયાની ખાનદાનીનાં આજ દર્શન થયા. મોતીચંદ, તુ ન હોત તો મારુ મોત બગડત.'

'તારું નામ [illegible] ન [illegible]'

'ત્યારે [illegible] હશે ?'

'[illegible] [illegible] પાસ [illegible]'

'કેમ ?'

'[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] !'

'[illegible].'

'[illegible] [illegible] [illegible] કેવી છે ! [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] કેમ [illegible]'

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

'[illegible] [illegible] ?' [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] '[illegible]'

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

'[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].'

[illegible] ઉપર [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible].

'[illegible] ! [illegible] ! [illegible] ! [illegible]'

'[illegible] ?' [illegible] [illegible], '[illegible] [illegible] [illegible]'

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].'

[illegible], [illegible], [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] નથી [illegible].'

'[illegible] [illegible] !' [illegible] પોતાની [illegible]

[illegible], '[illegible] [illegible] તો [illegible] [illegible] છે'

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] નહિ

' નાગાજણ ! ' [illegible] નાગાજણને કહ્યું, ' [illegible] ગામના [illegible] [illegible] મારું [illegible] [illegible] [illegible] નહિ [illegible].'

સાંજનો પહોર [illegible] [illegible] બાગાનમાં મુનિઓની [illegible] જામી [illegible] [illegible] [illegible] કે, હજીરા ઉપર રાજદે ચડ્યો [illegible] મનમાં લાગણી [illegible] અને ' [illegible] [illegible] [illegible] અને [illegible] પાણી [illegible], [illegible] તરણાં [illegible], હાલતાં [illegible] [illegible] મુનિઓમાંથી અવાજ આવ્યો કે : ' રાજદે પીર ! આજથી તમે રાજદે પીર ! '

હજીરા પરથી [illegible] ઉતરવા લાગ્યો. ત્રીજે પગથિયે આવ્યો ત્યાં નીચે ઊભેલા દુશ્મન નાગાજણે [illegible] કરી લીધા, ' રાજદેભાઈ, તમને [illegible] કરવા [illegible] '

સાંભળી રાજદે એનું પગથિયા પાછો ચડ્યો. હાથ જોડી હજીરા ઉપરથી જ એણે ગળતા સૂરે દુહા ઉપાડ્યા.

કાયા લાગો કાટ, શીકલીગર સુધરે નહિ,
નિરમળ હોય નરાટ, ભેટવા તવ ભાગીરથી. ૧

' ઓ માતા ભાગીરથી ! હું ક્યાં જાઉં ? કાટેલાં લોઢાને તો સજાવી યે શકાય, પણ આ માનવકાયાને લાગેલા કાટ તો કોઈ સરાણિયો નિવારી શકતો નથી ઓ મા ! એ તો તને ભેટે ત્યારે જ નિર્મળ બનશે. માટે તું આજ આવીને મારી આ ભ્રષ્ટ કાયાને નિખારી નાખજે. '

ગંગાજળ ગટકેહ, નર લટકે લીધો નહિ,
ભવસાગર ભટકેહ, ભૂત હુવા ભાગીરથી ૨

' હે મૈયા ! નીચે નમી નમીને તારા ગંગાજળના ઘૂંટડા જેણે પીધા નથી તે માનવી ભવસાગરમાં ભૂત સરજાઈને ભટક્યા જ કરે

મિનારો ઝૂલવા લાગ્યો. આર્તનાદના સૂર ખેંચાવા લાગ્યા:

જાતલનાં અઘ જાય, જાતલ ને જુગાતરૂ તણાં,
પાણી પગુમાં માંય, શે વૈકુંઠ વાણારસી. ૬

'માડી! તું કેટલી પ્રબળ પાપનાશિની! કેટલી સમર્થ તું! તારા ધામમાં આવીને જાત્રા કરી જનારાઓનાં તો પાપ જાય, પણ [illegible] જાત્રાળુઓને જોતાં જનારાઓ [illegible], તારા નીરનું [illegible] પામતાં જ વૈકુંઠ પહોંચી જાય છે. મા! મારી ઓધારણ તું નહિ થા, તો હું કોનું શરણું શોધીશ?'

[illegible]

હાથે જળ હિલોળ, માથે લઈ મંજન કરે,
પામે વૈકુંઠ પ્રોળ, લોટતાં ભાગીરથી. ૭

'માતા! તારા નીરને [illegible] [illegible]'

[illegible]
( ) [illegible] વૈકુંઠ [illegible] ૮

[illegible]

[illegible] ગંધ[illegible] [illegible],
[illegible] [illegible] [illegible],
[illegible] પર [illegible],
[illegible] ૪

[illegible]

★

આગણીસમીના દુહાઓ [illegible] દુહાના તો મળતા નથી, અને આ વાર્તામાં દાખલ કેટલાક [illegible] તો અન્ય વાર્તાઓના રચેલા દોહાની આશંકા બતાવાય છે. દુહાઓની જૂની નહિ ભાષા પરથી પણ આ સંદેહ દૃઢ થાય છે.

ત્રણસો ગાયો એના ખંભા ઉપર વળૂભતી આવે છે. ગળે ત્રણ ત્રણ ગાંઠા પડે એવા લાંબા લાંબા તો ગાયોના કાન ફડફડે છે, કડનો કામળો તો ઠેઠ ગોઠણ સાથે ઝપાટા ખાતો આવે છે, પેટની નીચે ફાટ જેટલા આઉ હિલોળા લ્યે છે ગાયો જાણે આઉને માથે બેસતી આવે છે. ભાદર નદીને ભરચક કાંઠે આખો દિવસ લીલા ખડ ચરીને મલપતી ચાલે ડગલા ભરતી આવે છે. વાછરુને માથે વળૂભતી આવે છે. બાદલાપરના ડાબરિયા જેવી માથાવટી. માચિયા શીંગ. ધોળો, કાબરો અને ગળકંઠો રંગ પગમાં રૂમઝૂમતા ઝાંઝર ' ગોવાળ નામ લઈ લઈને સાદ કરે છે કે ' બાપ શણગાર ! બાપો જામત ! બાપો બાપુડી ! બાપો નીરડી ! ' ત્યાં તો દોડી દોડીને ગાયો ગોવાળના ખભા ઉપર માથા નાખતી આવે છે.

એકીટશે ગાયો સામે નીરખી નીરખીને મોચી જોતો હતો. ગોવાળે કહ્યું, ' એલા મોચકા, જોઈ શું રિયો છો ? માળા ક્યાંક તારી નજરું પડશે. ગાયું સામે ડોળા શું તાણી રિયો છો ? '

મોચીએ જવાબ દીધો ' શા સારુ ન જોયે ? કાંઈ મફત નથી જોતા બાપુને મોજડી પે'રાવી છે તે આમાંથી મનમાનતી એક ગાય લઈ લેવાનું બાપુએ અમને કહ્યું છે એ જો, આ ગાય આપડી.' એમ કહીને મોચીએ એક ગાય ઉપર હાથ મેલ્યો

ગોવાળની વહાલામાં વહાલી એ ગાય હતી એ બોલ્યો ' હવે હાથ ઉપાડી લે હાથ, મોચકા, અને હાલતો થઈ જા, નીકર આનગા હાથની એક અડબોત ખાઈ બેસીશ. ઈ શણગારનું વાછડું તો આ ગીગાજામ માગા સાટે છે, ખબર છે ? જાતના, મારુ બેટું મોચકું શણગારના દૂધ ખાવા આવ્યું છે ! '

' બાપુ કહેશે તો ય નહિ દે ? '

હવે બાપુને તો બીજો ધંધો જ નથી. બાપુ ગયા'તા ગાયુંની વાતમાં શું સમજતા'તા ? '

'અરે ગાડા, દીધેલાં દાન પાછાં લેવાય ! અને મારુ વેણ જાય ?'

'ત્યારે શુ અમારુ વેણ જાય ?'

'તારુ વેણ ન જાય એમ ને ? એલા કોઈ છે કે ? દોડો બજારે, એક લીલાનો તાકો લઈ આવો.'

દરબારે ગુસ્સામાં ને ગુસ્સામાં લીલા લૂગડાનો કોરો તાકો શા માટે મંગાવ્યો ? ગોવાળને શી સજા કરવાના હશે ?

તાકો આવ્યો. દરબાર બોલ્યા, 'આમાંથી સવા સવા ગજના કટકા ફાડવા મંડો.'

દિગ્મૂઢ બનેલા નોકરો કટકા કરવા મંડ્યા.

'બોલાવો ગામના બામણોને.'

બ્રાહ્મણો આવ્યા. માણસો વિચારે છે કે દરબાર આ શુ નાટક કરવા મંડ્યા !

'આ અકકેકી ગાયને શીંગડે અકકેક કટકો બાંધી બાંધીને બામણોને દેવા માંડો.'

નોકરોએ માન્યુ કે દરબાર હાસી કરે છે. આંખો ફાડીને દરબાર બોલ્યા 'આપવા મંડો જલદી ! ત્રણસોમાંથી એક પણ રાખે ઈ હોકા બસિયાના પેટનો.'

ગાયો તો ગોવાળના ખભા ઉપર વળૂંભતી, એના હાથપગ ચાટતી, પોતાના માથા એના શરીર સાથે ઘસીને ખજવાળતી, ભાંભરતી ભાંભરતી ઘેરો વળીને ઊભી હતી. એક પછી એક ગાયને શીંગડે લીલુ વસ્ત્ર બાંધીને દરબાર દાન કરવા મંડ્યા. 'સ્વસ્તિ ! સ્વસ્તિ !' કહીને લાલચુડા બ્રાહ્મણો ગાયો લઈ રવાના થવા મંડ્યા; એમ જ્યાં પોતાની પાંચ વહાલી ગાયોને ભરવાડે જતી જોઈ ત્યાં તો એની મમતાના તાર ખેંચાવા લાગ્યા.

'[illegible]!' [illegible]

[illegible]

'[illegible]!' [illegible]

'[illegible]?'

'[illegible]!'

'[illegible]!'

[illegible]

૨

[illegible]

[illegible] આવ્યો.'

[illegible]

સનાગી અને [illegible] માટે [illegible]

માથાનું માનવી ક્યાં ય ન દેખાય. આમાં બાઈની શી વલે થશે! માથે પ્રાણ ફફડી ઊઠ્યો.

'કોણ? બાપડા ચૂંવાળિયા લૂંટે છે?' [illegible] બાઈએ પૂછ્યું.

'માતાજી! આ હાલ્યા આવે!' ચૂંવાળિયા દેખાણા. પંદર લાકડિયાળા જુવાન

આવ્યા! નજરોનજર નીરખ્યું છે, અગોરડ વાણીને રજપૂતાણી ઊભી થઈ. વેલડાના ઊંડા અંતરમાંથી એક દાટેલી તરવાર કાઢી. હાથમાં તરવાર લઈને ઊભી રહી. અને ચૂંવાળિયા ઢૂકડા આવ્યા ત્યાં તો એણે હાક મારી, 'હાલ્યા આવો, જેની જણનારીએ [illegible] હોય ઈ હાલ્યા આવો.'

ચૂંવાળિયા થંભી ગયા. [illegible] એકબીજાની સામે [illegible] જોઈને એક જણે જવાબ દીધો, 'બાઈ, અમારે તો આ નદીએ પાણી પીવું છે. વાણિયા તો અમને અમથા બીમાં ભાગે છે.'

'પી લ્યો પાણી!' રજપૂતાણીએ [illegible] બાઈએ [illegible] દીધી.

ચૂંવાળિયા પાણી પીને [illegible] ગયા [illegible] વાણિયે [illegible] [illegible] બાઈએ [illegible] તરવાર [illegible] વેલડાના [illegible].

[illegible]

'[illegible]!' [illegible] પાડી, '[illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible].'

'[illegible], બેટા, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], દીકરા!'

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].'

'[illegible] [illegible] બાપુ, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ને [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] લઈને

[illegible] [illegible].

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ગયો

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]—'

'બાપુ [illegible] [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] ઓળામાં—' [illegible]

'[illegible]! બેટા! તારી [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] બોલી [illegible].

[illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ઝાંખીઓ

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] 'અજવાળી [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

[illegible] ઓળામાં' [illegible] [illegible]

૧૮. માણસિયો વાળો

સોરઠના હૈયા ઉપર ભાદર વહે છે. સૂરજને અંજલિ છાંટતી છાંટતી જાણે કોઈ કાઠિયાણી ચાલી જાય છે. કાળમીંઢ પથ્થરો વચ્ચે થઈ ને સૂરજના કિરણોમાં ઝલક ઝલક વહેતો એનો મસ્ત પ્રવાહ, કાળા રંગના મલીરમાં ઢંકાયેલા ચપકવરણા દેહ જેવો દેખાય છે એક ચારણે જીવની લાગણીઓના મોહ છોડી એ ભાદરની સાથે વિવાહ કરવાના વ્રત લીધા હતા.

એવી વડી ભાદરની ભેખડ ઉપર ઊભો રહીને જેતપુરનો કાઠી માણસિયા વાળો સમળાઓની સાથે ક્રીડા કરી રહ્યો છે.

દયાધર્મના ધુરંધરો પારેવાંને ચણ નાખે, રૂપના આશકો મોરલા પોપટને રમાડે, પણ માણસિયા વાળા દરબારને શોખ હતો, પોતે જમીને પછી સમળાઓને રોટલા ખવરાવવાનો.

દરબારગઢની પછવાડે જ ભાદરની ઊંચી ભેખડો છે ત્યાં ઊભીને માણસિયો રોટલાના બટકા ઉછાળે. ઉપર આભમાં ગટાટોપ ચર વળીને ઊડતી એ પંખીણીઓ અધ્ધરથી ને અધ્ધરથી એ બટકાં

• ૫૦–૬૦ વર્ષ પૂર્વે કમરદસ નામના ચારણે પોતાની એક સ્ત્રીનું અવસાન થયા પછી, બીજી સ્ત્રી પરણવાની ના પાડી હતી અને વિધિપૂર્વક ભાદર નદી સાથે વિવાહ ઊજવી, ધુમાડાબંધ ગામ જમાડ્યું હતું: એનો છુટક દુહો પણ બોલાય છે કે:

ભાદર જેવી ભામની કમરદસ જેવો કંથ
હસતી જેસી હોય (તો) કમરદસ વિવા કરે.

એકે ધગડું ખૂડું માનવી પણ ન રહ્યું સહુને જીવતર વહાલું લાગ્યું. આપો માણસિયો હસવા લાગ્યો

'કાં ભાઈ મકરાણીઓ!' આપા બોલ્યા 'તમારે કાંઈ કામે કાજે નથી જાવું? ઊઠો ને એક આંટો મારી આવો ને!'

'ગાળ મ કાઢ દરબાર, એવડી બધી ગાળ મ કાઢ હુકમ કે એટલે આખા રાજકોટને ફૂંકી મારીએ'

ગણુસો મકરાણી જજાળોમાં સીસા ડાગીને બેઠા છે પાણી પીવા પણ એકેય ઊઠતો નથી.

કલાક, બે કલાક, ત્રણ કલાક! અને ગોલંદાજો ઝીંખાવા મંડ્યા. તોપોના મંડા પાછા વળ્યા. ગોળાના ગાળા ગાજતા ગાજતા બંધ પડ્યા અને થોડી વાર ગઈ ત્યાં તો રાજકોટના ઠાકોર મેરામણજીની છડી પોકારાણી

માણસિયો અને મેરામણજી એકબીજાને બાથમાં ઘાલીને મળ્યા

'આપા માણસિયા,' મેરામણજીએ મહેમાનની પીઠ થાબડીને કહ્યું, 'સાહેબ જાન આવી છે જેતપુર પધારો'

'હા, મળવા બોલાવ્યો'તો ને! સાહેબને મળ્યા વગર કાંઈ જવાય?'

'માણસિયાભાઈ, સાહેબને [illegible] હું એને મળી આવીશ [illegible] જેતપુર સિવાય'

[illegible]

[illegible]

[illegible]

માણુસિયો વાળો

એટલું બોલીને માણુસિયાવાળાએ લાગની છાવણી પાગે થઈને પોતાની સવારી કાઢી.

એક દાણુ હલ્લાં કરી લાંક સામાં ભડી ઊઠયા,
એર ગિયાં લાંક મોત નિશાણીકા ખેલ;
તીનસો મકરાણી ભેળા ચકખાચોળ મુછાં તાણી
ઉભાણી વેગસું આયા ધરાકું આઠેલ.

અને

થાહ સનંદરાં આવે, આભ જમીં એક થાવે,
ફરી જાવે આંક તૂર વિધાતાકા ફાલ;
માણુસી જેતાણી મૃત્યુકાળથી ઓઝપી જાવે,
(તો તો) પૃથ્વી પીઠ ઊંધા થાવે હો જાવે પેમાલ.

એવી રીતે માણુસિયોવાળો જેતપુર આવ્યો.

*

...રે પિત્રાઈઓની અદાવત ફરી સગાવહાલાંઓએ જ એ પાંજરે નંખાવ્યો. ગાડો! ગાડો! કરીને પિત્રાઈઓએ માણ... કાળા કોડામા કેદ કરાવ્યો બંદીવાન ખાતો નથી, પીતો નથી, ...ન સામે આંખો માંડીને બેઠો રહે છે

ત્યા તો 'ક...ર ર. ર ર!' એવો પ્રીતિભર્યો મગ એણે ...મા ઊડની સમળાની ચાચમાથી સાભળ્યો.

'આવ! આવ! આવ!' એમ આપા માણુસિયાએ આવનારા ... સમળી પાખો સંકેલીને નીચે ઊતરી, કોઠા ઉપર આટા લેવા ...ગી આપાએ પોતાની ભેટમાથી કટાર ખેંચી, પોતાના પગની ...ડી ઉપર ગીંના માર્યો, તરબૂચની ડગળી જેવુ લાલ ચોસલુ પોતાના ...હમાથી વાઢીને આપાએ અદ્ધર ઉછાળ્યુ સમળાએ આનન્દનો નાદ

માણસિયાનું મૃત્યુગીત

[વર્ણન કરીને મુળુભાઈ વરસડા નામના ચારણે આ રચ્યું છે. દગાબાજી અને ગોવધત્યાના દૃષ્ટાંતો રાજસ્થાનના તેમ જ મોરડના રાજકુળોની તવારીખમાંથી તારવીને ચારણ આ ગીતમાં માણસિયાના પિત્રાઈઓને ફિટકાર આપે છે.

૧

કાંપા ફૂટ્યા કે ન ફૂટ્યા ભાગા રસૂંકા ભતરાં કોસ,
મીટે કાળ આગે ભાગા બચે કોણ મોત;
મીરખાને ખોટ બાંધી સગાઈ કમંધ માર્યો,
ઉગી આરબાડ બાંધી ટકાવે દેશોત.

૨

પેલકે પાંકડે ધીંગ હેવીસિંગ માર્યો ગોરે
મહારાજ છૂટી ગિયા તીન ઘડી માંય
બાણીઠાળ કીધો આઠે મમઈઆં આહણીયાણી,
કેવાઈ ગળીએ છાંટા કેરી ન જાય.

૩

[illegible] માર્યો,
[illegible] અનેક,
[illegible],
[illegible]

[illegible]

૪

કાઠિયાવાડમાં હુવો અસો ન બૂરો કામો,
દગાદારે દેખ્યા આગે ખૂનિયારો દેખ.
સત સો બત્રીસ માંહીં બેડી ખોટ જગાં સુધી,
મંડી ઝાવ સોનાથાળી માંહી લુવા મેખ.

૫

એક દાણ હલ્લાં કરી લાંક સામા બકી ઊઠ્યા,
ખર ગિયા લાંક મોત નિસાણીકા ખેલ;
તીન સો મકરાણીભેળા ચખાચોળ મૂકાં તાણી
ઉગાણી તેગસું આયા ધરાકુ આઠીલ

૬

ચાહ સમંદરાં આવે, આભ જમી એક થાવે.
ફરી જાવે આંક તુર વિધાતાકા ફાલ;
જેતાણી માણસી મૃત્યુકાળધી ઓઝપી જાવે,
(તો તો) પૃથ્વી પીઠ ઊંધા થાવે, હો જાવે પેમાલ

૭

કૌરવાસું ભીમસેન પાછા પાગ દેવે કેમ,
રામદૂત બીવે કેમ રાખસાંકી રીડ;
કાળભદ્ર જાતિ વાળા તોછાં નીર પીવે કેમ,
કેદ કીધા જીવે કેમ શાદૂળા કંઠીર.

૮

તોપાંકા મોરચા માથે હલાતા ઢાકડા તાકે,
ફોજાંકા ફાકડા કરી જાતો ઝજાફાડ;

ઝાળઝાળ આવી પૂગી સાત હીં સમદ્ર જાગી,
કાઠિયાવાડરા ભાંગ્યા લોઢારા કમાડ.

૯

મૂળરાજ નાજાણી જોહોતા તો તો જાતી માથે
રેહુ ઘાલી બેઠા બાધા પડયા ભોંય હાથ;
જેતાણું ઊજડતુ ગણે ન જાયું હરામજાદે,
નીગમ્યો હગામજાદે જેતાણાકો નાથ.

૧૦

ગોત્રહત્યા ગીનરે ના હેમાળામાં હાડ ગાળ્યે,
જગ્ન કોડ કર્યે ગોત્રહત્યા નહિ જાય;
નથી રવિમંડળમાં અવિચળ કરી નામો,
માણસિંગો ગિગો સુરાંપુરાં લોક માય.

૦

'અણુનમ માથાં'નું કથાગીત

[જામનગર તાબે જાળુડા ગામના મીર કરમણ કૃપણા ચોટાળાનું રચેલું 'નિશાણી' નામક પ્રાચીન કાવ્ય.]

ચોદ સવંત પાંસઠ વરસ
પ્રસધ વખાણે પાત્ર
અબુદન વીસળ અવતર્યો
ચારણ મણુ કુળ સાત.

[સુપ્રસિદ્ધ સંવત ૧૪૬૫માં ચારણોના સાત કુળમા વીસળનો જન્મ થયો.]

નિશાણી ૧.

દો કર જોડી શારદા ત્રણુવાં વગ વાણી
તું જગજણુણી જોગણી પરમહુંત પરાણી
કોયલાપત હતીઆણી રવરજ રવરાણી!
દેવી દેતવડારણી સાંભળ સરગાણી!
વદિયા હંસાવાહણી દે વેદક વાણી!
વીહળ નરસો વીનવાં, પડ ચાડણ પાણી

[બે કર જોડીને હે શારદા, હું વાણીમા વર્ણુ છું. હે જગજનની જોગણી છો. પરમ (પ્રભુ) થી યે મોટી છો. હે

[illegible]

નિશાણી ૨.

[illegible]

[illegible]

નિશાણી ૩

[illegible]

[એ નવે નગરના ચારણોમાં નરહા કુળના ચારણો ચાર જુગ સુધી મોટા છેઃ પોઠિયાનું વાહન ફેરવે છેઃ સ્વર્ગલોકના કામી છે. સાતે દ્વીપમાં એનું શુદ્ધ કુળ છે. યુદ્ધ મચે ત્યારે નિર્ભય મન રાખે છે એટલા માટે હું એને વર્ણવું છું.]

નિશાણી ૪.

સરૂ સરાં જેમ માણસર, દણીઅર દેવાળાં.
કળાં નવાં જેમ શેષફણ પાવસ પશપાળાં.
જેમ નરમળ ગંગજળ કોયણ ગરે અઠકળાં,
સાત સમંદ્રાં ખીરસર તવીઓ ધ્રુવ તારાં
રામ રઢાળા રગવંશાં ગોરખ મેંદ્રાળાં,
એમ વરદાય વીહળ વડો ચારણ સકારાં.

[સરોવરમાં જેમ માનસરોવર · દેવોમા જેમ સૂર્યદેવ : નવકુળ નાગમાં જેમ શેષનાગ : પશુપતિઓમા જેમ ઈંદ્ર : નદીઓમાં જેમ ગગા : આઠ કુળ ગિરિઓમાં જેમ મેરુ (કોયણ) : સાત સમુદ્રોમાં જેમ ખીરસાગર : તારાઓમાં જેમ ધ્રુવ · રઘુવંશમાં જેમ રામચંદ્ર : યોગીઓમાં જેમ ગોરખનાથ : એમ ચારણોમાં શ્રેષ્ઠ તો ઇશ્વરી વરદાન પામેલો વીશળ ગણાય.]

નિશાણી ૫

વડ ચારણ પત્રીએ વડો વરદાય વીહળ,
લખણ બત્રીસે લીળઘણ ચિત્ત ધ્રુવ અણચળ.
નરમળ નરહો નવનગર, જેડો ગંગાજળ,
ચોરાશી મધ્ય ચકવે વજિયો ડાડાવળ,
આપન્યો સોઢે આંગમે દો માઝે મેળે દળ,
આગળ રવીઓ ધારઈ દિવાણું અણકળ.

[એવો ચારણોમાં એક, વરનાથી વીસળ : બત્રીસલક્ષણો · ઘણો શોભીતો : અચલાયમાન ચિત્તવાળો : નવેનગરના ચારણોમાં નિર્મળ એ નરસો : જેવું નિર્મળ ગંગાજળ : ચોરાસીયે વર્ણમાં જે ડાડાવળો કહેવાયો : જે અગાઉ સોટાઓની સાથે લડેલો.]

નિશાણી ૬.

શાત્રવ શેન શતાયા, શબળા શરતાણા
રા' પંચાળા ઉપરે વડિયા હિવાણા
શેષ સળકકે ભારસું, કોરંભ કચકાણા
ધર અંબર રવ્ય ધ્રોંખળો ઠાર ચડે અઠાણા
થાનકે વીહળ વાત થે નરહે નરહાણા
દેવારીઆ ડાડાવળે નરસે નિશાણા

[શત્રુઓએ સૈન્ય સજ્યું. સબળ સુલતાન એ પાંચાળના રાજવી ઉપર ચડયો. એની સેનાના ભારથી શેષનાગ સળવળ્યા. કાચબો કચકચી ગયો. ધરતી, આકાશ અને રાત્રિ ધૂંધળાં બન્યાં. વીશળના થાનકમા વાત થઈ, એટલે એ ડાડાવળે (વીસળે) યુદ્ધનાં નિર્ભય નિશાનો સામે દેખાડયાં.]

નિશાણી ૭.

પાંડવ વેશ પ્રગટિયા હેંથાટે હેંદળ
અભંસ અશપત ઉપરે બળીઆરે સાબળ
સોડ કરે ખગ ધુણીઆ કાબર અણુકળ
બતત પેખે બરળીઓ વીરત ડાડાવળ
વેરિયાં પડ તાણાવીઓ વઢવા કજ વીહળ
નરહો કોઇ ભાજે ને લોળનાં નરા ભળ

નિશાણી ૮.

વીહળ પૂછે બ્રાહ્મણા સુણ કેસવ કંધાળા !
કણુ પગલે સ્રગ પ્રાગીએં પથતક નયાળા ?
કૂંડી મરણુ જે કરે, ગળે હેમાળાં,
કરવત કે ભેરવ કરે, શીખળ ઝખાળાં,
ત્રિયા ગ્રાસ આપતળ જે મરે હઠાળા,
તે વર દિયાં વીહળાં સ્રગ ધિયે ભવાળા.

[વીસળ (કેસવગરને) પૂછે છે કે, હે બ્રાહ્મણ ! સાંભળ હે રણવીર કેશવ ! કયે પગલે સ્વર્ગ પમાય એવું કોઈ પુસ્તક નિહાળ્યું છે તે ? (કેશવ કહે છે) કુંડાળે મરણ કરે, હિમાલયમાં જઈ ગાત્રો ગાળે, કાશીએ કરવત મુકાવે, ગિરનાર પર ભૈરવજપ ખાય, સિંહની સામે લડી મરે, અબળા ગાય કે પોતાના ગરાસ માટે જે હઠીલાઓ મરે, તે બધા સ્વર્ગે જાય, હે વરદાયી વીસળ !]

નિશાણી ૯

વીહળ રાબો, રાબો ધાનરવ, સૂરાં ગર સાજણુ
નાગજણુ રવીઓ નગડ મૂળીઓ લખમણુ
રેયણુ સોયો તેજરવ સાંધે સાંબસણુ,
હઠમલ જોગડો ખીમરવ, મરવા હેક લડણુ,
આંબર લાગો આલગો નરદેવ ત્રભે પણુ
સજડે પાલો વેરસલ કેસરિયા વઢણુ
વીરત કેસવ બ્રામણુ ખરંભે ......
આડા ઊભા આંબલી રઢમલ મ

[એક વીસળ રાબો : બીજો ધા

ત્રણે મૂળિયા ચારણ · સાતમો તેજરવ સોયો સામસામાં બાણ સાંધે તેવો તીરંદાજ : આઠમો ખીમરવ મરવા માટે એકલો લડનારો · નવમો આલગો નિર્ભય મનવાળો · પાલો અને વેરસલ, જે બન્ને કેસરિયા કહેવાતા : અને બારમો કેશવગર બ્રાહ્મણ જેને ઘણા ઘણા બિરદો હતા. તે બધાએ આંબરડી ગામની આડે ઊભા રહીને રણસંગ્રામ માંડવો.]

નિશાણી ૧૦.

ચાળ બંધે ચહ્લિયા લુંવડ હઠાળા
સાહંદા એ ચારસું ચુકલ મેહગંદા
ખહાબડ એસખણ કરણ કહંદા
બાવદા રેમાનજા વ્રત રોજ રહંદા
પરત્રિ-નંદા પરામણ વેરાગ વેદંદા
ગાત્ર ગેહંદા ગજ્જણ ઘંટ મેહંદા
સગળા હંદા સારણા હરચાવ્યુ દેહંદા.

[ચાળ બાંધીને એ ચૂડ ગતના ગાર હીરા ચારણો ચાલ્યા. સામે મુનવો અને મોલમેર છે, જેઓ ગાત રહેમાનના વ્રત રહેનાર છે · પરસ્ત્રીના ત્યાગી છે પરાભુખ છે. વૈરાગ્યવિદ્વાન છે : હાથી જેવા અંગોવાળા નિર્ભયિઓ છે · રણના યોદ્ધા જેવા છે એવા તમામ સગા બનીને દમાલ દીધા.]

નિશાણી ૧૧

મોર બખારા ચમકણી નકે ખતમણી
ઊંચ ઉતારી આવણી ગુના બરાબરણી
ઘર્ષોનઃ ચાકણની જેરી વજ્ર વાખી
વજ્ર વચની વાત જે ચરાવ્યુ બરણી

તાણે ટંક અઢાર કી એકડા તીર નખી
તે વરદાય વીહળાસું વેધે વધંખી

[તામસી, સર્વભક્ષી, ગોં પર દાઢી રાખનાર, અશ્વ જેવા ગોંવાળા મુગલો: ધીંગા અને ઘોમચખ આંખોવાળા · જેની વાણી વસમી છે. એવા અસંખ્ય સુલતાનો: અઢાર આયુધ બાંધનારા: તીર રાખનારા. એવા તમામ વીસળની સામે લડવા આવ્યા.]

નિશાણી ૧૨.

સવાણી સનાયા બારથ અબગા
ઝરે બગતરા પાખરાં એહણાં લોહ અગ્ગા
હાથોડા રાંબાહળા ઝળ ણાઝંગા
કંધ મઝ મેળાહકા સર ટોપ સસંગા
જેહ લોહ જંજરીઆ દીપે દ્રાઅગ્ગા
જાણ કે મારગ મજિયા મલતાણ મલંગા.

નિશાણી ૧૩

દ્રોહ કડે ખગ દાખીઆ વામંગ કટારા
દુ હયડે હાથ કર પટા બે ધારા
એડા નાખેડા અસે નાળે નળીઆરા
વઢવા કાજ ડાઢાવળે કાબલ કંધારા
ખાન અતંગા વંકડા હુવા હોકોકારા
હેમર સા હણિયા હડા લાખ કંકારા.

[કમ્મરની બન્ને બાજુ બબ્બે તલવારો દાખી ડાબી ભેટમાં કટા
ણી. બેધારા પટા સજ્યા હોકોકાર થયો ઘોડા હણહણવા લાગ્યા

ત્રણે મૂળિયા ચારણ: સાતમો તેજરવ સોગો · સામસામાં બાણ સાંધે તેવો તીરંદાજ : આઠમો ખીમરવ : મરવા માટે એકલો લડનારો : નવમો આલગો નિર્ભય મનવાળો · પાલો અને વેરસલ, જે બન્ને કેસરિયા કહેવાતા : અને બારમો કેશવગર બ્રાહ્મણ જેને ઘણા ઘણાં બિરદો હતાં. તે બધાએ આંબરડી ગામની આડે ઊભા રહીને રણસંગ્રામ માંડયો.]

નિશાણી ૧૦.

ચાળ બંધે ચલ્લિયા લુંવડ હઠાળા
સાહંદા એ યારસું ચુકલ મેહગંદા
ખદાબદ ખેસખણુ કરણુ કહંદા
જાવદા રેમાનજા વ્રત રોજ રહંદા
પરત્રિ-નંદા પરામખ વેરાગ વેહંદા
ગાત્ર ગેહંદા ગજ્જણુ લંક મેહંદા
સગળા હંદા સારખા દરચાણુ દેહંદા.

[ચાળ બાંધીને એ લુંવડ જાતના બારે હઠીલા ચારણો ચાલ્યા. સામે મુગલો અને મોહગેલા છે, જેઓ સાત્ર રહેમાનનાં વ્રત રહેનાર છે : પરસ્ત્રીના ભોગી છે · પરામુખ છે : વૈરાગ્યવિહીન છે : હાથી જેવા અંગોવાળા ગિજનીઓ છે · લંકાના ગોદ્ધા જેવા છે· એવા તમામ સરખા યવનોએ દેખાવ દીધો.]

નિશાણી ૧૧

મીર બચારા ત્રમખખી જડે સવખખી
કુંચ કુંવારી મોંયરખી ગુગલ અચમખખી
ઘેઘીંગર ઘોમચખી જેરી વાદુ વઢંખી

રત વરશાળાં વાદળાં જાણુ કે સખરાળાં
વડવેધ વશધરા વડાં ભોપાળા.

[નતાળ (તાળ વિનાના નગારા) વાગ્યાં, તરવારો બંધાણી, હાથનાળો
ડૂકયા, ત્રંબાળ વાગ્યા, બાણો વછૂટયા,
ાછ.]

નિશાણી ૧૭

સીંગણુ છૂટે ભારસું હથનાળ વછટ્ટે
સાબળ ફૂટે સોંસરા સૂરા સભટ્ટે
ત્રણુ પ્રગટે ઘટ વચે પટા પ્રાછટ્ટે
ત્રુટે ઝૂંસણુ ટોપતણુ ખાગે અવઝટ્ટે

[ગલોલીઓ જોરથી છૂટવા લાગી. હથનાળો વછૂટવા
ા સોંસરવી વીંધાવા લાગી. શૂરવીરોના હૈયા વચ્ચે
ાટવા લાગ્યા.]

રજીઅલ મલ કે રતનશી આગળ અસ અખે
જે ખૂની પતશાવરા સો નરહો રખે
અશપત ગજપત ઉપરે કજડા થંઈ કખે
સવણુ વેઅણુસે સાંભળે કાબલ વધંછે
વીહળ કેમ વેણીએ ખાગાં કેમ પખે
કેમ સૂરત મંગળી કળમળ અસં
ચોટાળો કરમણુ સરસ ભારો ગ્રંથ ભ
[આ કાવ્યના કેટલાએક અર્થો સૂઝી શક્યા નં